

TALMUD'UN PARA VE FAİZ AÇISINDAN YORUMU

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜ İİBF Dergisi Cilt, 7,
Sayı 13, 2016
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 28.03.2015 Yayına Kabul Tarihi: 04.11.2015

K. Haldun AKALIN
Doç. Dr.
Osmaniye Korkut Ata
Üniversitesi
İİBF
haldunakalin@osmaniye.edu.tr

ÖZ Birinci asırda başlayıp yaklaşık dördüncü asra kadar süren Talmud dönemi boyunca rabbinik yorumlama ekonomi sahasında özellikle de faizli borç ilişkilerinde tesirli olmuştur. İsraililerin avak rabbit olarak nitelendirdikleri faiz payı, belirsiz şekilde de olsa, alacaklının kâr etmesine izin verilmesinden başkaca bir anlama gelmemektedir. Rabbilere göre, bir buşel buğday borç alan kimse aradan ne kadar uzun zaman geçerse geçsin yine bir buşel buğdayı geri vermekle vahiysel yasağa boyun eğilmesi gerekmektedir. Fakat aynı miktardaki buğday pazarda parayla satın alınacak olsa ödemeye ilgili aradan geçecek süre sonrasında iki buşel buğday bedeli ödenebilir. Talmudik dönem sonrasında bütün museviler, şayet borçlu aldığı bu paradan kazanç sağlamış ve ödeyeceği miktardan çok daha fazla para kazanmışsa, ödemeye yükümlü kılındığı miktardan daha fazlasını borçlunun ödemeye mecbur olduğuna inanmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Tefecilik, Ticaret, Talmud, Tanah

Jel Kodları: A14, B20, B30

Türü: Derleme

DOI:10.9775/kauibfd.2016.018

Atıfta bulunmak için: AKALIN, K. H. (2016) “Talmud’un Para ve Faiz Açısından Yorumu” *KAÜİİBFD* 7(13), 363-395.

THE EXEGESIS OF TALMUD FROM THE POINT OF MONEY AND INTEREST

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
The Journal of KAU IIBF
Vol. 7, Issue 13, 2016
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 28.03.2015

Accepted Date:04.11.2015

K. Haldun AKALIN
Associate Professor
Osmaniye Korkut Ata
University
Faculty of Economics and
Administrative Sciences
haldunakalin@osmaniye.edu.tr

ABSTRACT During the period of the Talmud (begun in the first century and finished about in the fourth century) the rabbinic interpretation influenced on economics especially lending. Israelian called avak rabbit or the share of interest was that nothing vaguely meaning creditor profit could be allowed. According to rabbies, the lending of a bushel of wheat at one time to be repaid by a bushel of wheat at a later time subject to the dogmatic prohibition, but if the same quantity of wheat bought by money in the market may be paid the price of two bushels could have in the interim changed. In the post Talmudic period all Jews believed that, if the borrower used the loan profitably and gain more money from this debt, the borrower must be paid money more than his obligation.

Key Words: Usury, Trade, Talmud, Tanakh

Jel Codes: A14, B20, B30

Type: Review

Cite this Paper: AKALIN, K. H. (2016) “The Exegesis of Talmud from the Point of Money and Interest” *KAUJEASF* 7(13), 363-395.

1. GİRİŞ

Rabbiler, Helenleşmenin etkisiyle ruhsallığı (ya da ölümden sonraki yargılama ile hayatı) Judaizme aktarırken, Perslilerin ruhların kıyamet ve hesap verme tasvirlerinden de oldukça tesir görmüş, dürüstlük ve iyi ahlaklılıkla pekiştirdikleri ekonomik anlayışlarını tanrının yargılaması üzerine kurmuşlardır. Özellikle de Tevrat'ta açıkça bildirilen ve Tanah'ın diğer kitaplarında da ayrıntılı olarak işlenen, Yahve'nin ödülünü de cezasını da bu dünya hayatında günah işleyen kişiye veya gelecek nesillere vereceği yargısı, rabbiler tarafından yeniden gözden geçirilerek küçük bir değişikliğe uğratılmıştır. Eliyle, yüzüyle, sesiyle bir insan görünümünde olduğu kadar öfkesiyle ve sevinciyle, vaat ve tehditleriyle insana özgü duygularla donatılmış olan Musa'nın Yahvesi, rabbiler tarafından tamamıyla ruhsal ve akılsal bir tanrı halini aldığı için; yasasını tutan sevdiklerinin bilmeden işledikleri ufak tefek günahlarının cezasını (fakirlik, hastalık, düşkünlük vs.) bu dünyada vererek ölümden sonraki hayata hiç ceza bırakmayıp ahrette sadece ödülünü sergilemekte, bilerek günah işleyen veya ulusların ilahlarına taparak isyankar halkının bu dünyada yaptıkları ufak tefek iyiliklerinin karşılığını (zenginlik, güç, itibar vs.) da yine bu dünyada vererek yasaya uymayan ve Yahve'den de korkmayan inançsızlara ölümden sonraki hayatlarında vereceği hiç ödül bırakmamaktadır. Böylece rabbiler, halkın tamamına yakın büyük bir çoğunlunun sürekli olarak şikayet edip yakındığı, 'biz inandığımız ve yasaya da uyduğumuz halde neden fakiriz ve çaresiziz, oysa inanmayıp isyan edenler daima neden zengin ve güçlü' şikayetine de mantıklı bir yanıt vermiş olmaktadır. Rabbilerin kendi kişisel dehalarıyla öfkesinden arınan Yahve, ruhsallaştığı ölçüde kusursuzlaşarak akli ve ahlaki bir güç haline gelmesinin sonucunda, iyilik olarak ışıldayan ruhani ahret hayatı kötülüklerle bezenmiş maddi bu dünya üzerinde kesin hâkimiyet kurmuştur. Sonradan, özümseven Platonik felsefenin tesiriyle, gelip geçici olarak nitelendirilen bu dünya ve nimetleri giderek değersiz kılınmış; insani görünüm ile duygularını tamamen kaybederek ruhsallaşan ve elbette soyutlaşarak aklileşen Yahve'nin, çekildiği ruhani âlem veya ahret hayatı (ya da Platon'un ide diyarı), gerçek ve kalıcı bir yaşamı simgeler olmuştur. Böylece Tanah'ın savaş neferi Yahvesi, gözde peygamberi Musa'nın savaş meydanlarındaki yegane gücü olmaktan çıkmış; rabbilerin zihinlerinde yaratıcı ve yargılayıcı ruhsal bir ahret tanrısı kisvesine kavuşarak, işlenen her fiil kadar söylenen her sözü de yargılamak gayesiyle Talmud'da kullarına yazıcı melekleri görevlendirmiştir.

İbrani-yabancı ayrımı yapmaksızın Yahve'nin melekleri her bir kişinin işlerini ve sözlerini olduğu kadar hislerini ve emellerini de şahsa münhasır hesap defterine işler olmuşlardır. Artık her bir insanın bedenleri ve ruhları kişiye özgü olduğu gibi, sözleri ve emelleri kadar amelleri ve çabaları da kişiye ait kılınmıştır. Oysa ne Tevrat'ta ne de Tanah'ın sonraki kitaplarında melek, şeytan, yargılama, cennet, cehennem vs. gibi ölümden sonraki ruhani yaşamın

enstrümanlarından hiç birisi olmadığı halde; sözlü Tevrat olarak da nitelendirilen ve rabbilerin yorumlarıyla oluşturulan Talmud, ahret sahneleri ve yargılama celseleriyle donatılmıştır. Amel defteri işlenen ilk kişi öldüğünde, melekler iyiliği de kötülüğü de bir hayli çok olan İshmael hakkında tereddüde düşerler, İshmael'in cennetlik mi yoksa cehennemlik mi olduğuna bir türlü karar veremezler. Melekler kendi aralarında çekişirlerken o esnada gökten Yahve'nin ses duyulur; ruh ve akıl olan bu tanrı, meleklerine, günahları bir tarafta ve sevapları da ayrı bir tarafta toplamalarını ister. Sevap ile günahları ayrı ayrı toplayan melekler, çok küçük bir farkla dahi olsa İshamel'in iyilikler hanesinin fazla olduğunu görünce; sevinç içinde birbirlerine 'dürüst, iyi ahlaklı, cennetlik' diye seslenirler. Artık Talmud'daki bütün ahret yargılama celseleri, bu Talmud hükmüne (Sifra 44b) göre yürütülmektedir. Talmud'aki bu amel defterinin borç ya da alacak bakiyesine göre cennetlik ya da cehennemlik olma ölçüsü veya ilkesi, giderlerin bir deftere ve gelirlerini de ayrı bir deftere yazarak sürekli toplayıp alınan bakiyesine göre zararda mı yoksa kârda mı olduğunu hesaplayan ussal ve kârcı musevi ideal tipini oluşturmuştur. Orta Çağlar boyunca giderlerini bir deftere ve gelirlerini de ayrı bir deftere yazıp bakiye olarak girişimini sürekli şekilde kâr/zarar kontrolü altında tutan ve Avrupa'nın hemen her yerinde faaliyette bulunan İsrailinin başlattığı veya geliştirdiği bu çift kayıt yöntemi muhasebe defterine dönüşmüştür. Böylece meleklerin tuttuğu ve ölümle son bularak bakiyesine göre dürüst (cennetlik) ya da günahkâr (cehennemlik) olduğuna karar verdiği amel defteri, gelir ile giderin ayrı tutulduğu çift kayıt muhasebe defteri düzenine dönüşerek, Avrupa yolunda dünyanın dört bir yanına dağılarak rasyonel ekonomik etkinliğe uyumunu kolaylaştırmış veya öncülük etmesini sağlamıştır.

2. NOMİNAL VE REEL FAİZİN HESAPLANMASI AÇISINDAN TALMUD HÜKÜMLERİ

Yahveizmin ulus bilinci temelindeki kardeşlik ideolojisinin aksine, her bir kişinin kendi içinde ruhsal olarak İsa'yı araması ve tapması özüne sahip olan Hıristiyanlık, gücünün zirvesine ulaştığı Ortaçağ Avrupasında; imana dayanan ruhsali kardeşlik idealinin karşısında faizciliği daima engel olarak görmüş, borçlanmalarda anaparanın dahi geri istenmesini sakıncalı bulan diğergamlık dogmasını⁶ öne çıkarmış, İncildeki faiz meselini⁷ ise Mammon'a tapmaktan

⁶ "Göze göz, dişe diş denildiğini duydunuz, ama ben size diyorum ki, kötüye karşı direnmeyin, sağ yanağınıza bir tokat atana öbür yanağınızı da çevirin, size karşı davacı olup mıntanınızı almak isteyen abanızı da verin, sizi bin adım yol yürümeye zorlayanla iki bin adım yürüyün, sizden bir şey dileyene verin, sizden ödünç isteyen geri çevirmeyin. Size iyilik yapanlara iyilik yaparsanız, bu size ne övgü kazandırır; günahkârlar bile böyle yapar, verdiğiniz geri almak umudunda olduğunuz kişilere ödünç verirsiniz, bu size ne övgü kazandırır; günahkârlar bile verdikleri kadarını geri

vazgeçmenin⁸ ve ruhsal ilerlemenin temel koşulu olarak yorumlamıştır. Kaldı ki Batı hukukunda faiz düzenlemesi adı altındaki tefecilik karşıtı uygulamalara Roma İmparatorluğu zamanında dahi rastlanılmıştır. Bunlar arasında aylık faizi yüzde bir ile sınırlandırmış olan Genucia yasası oldukça dikkat çekicidir. Ancak aylık faizin yüzde birlik sınırında yasallaştırılmış olması bile, verilen borçtan fazlasının alınması Orta Çağ kilisesinin dogmatik imanını sarsacak ciddiyette bir sapkınlıktı. Nitekim 1311 yılında toplanan kilise kurulu, ödemelerde alınacak her fazlayı ilahi ve beşeri hukuka aykırı bulmuş, borçlanmalarda ve satışlarda eşit ödemeyi aşan her fazlayı haksızlık ve günahkârlık olarak suçlayarak yargılama konusu yapmıştır. Bütün bunlara ilaveten, reform hareketi ve sanayi devrimi boyunca borçlanmalarda fazla ödemeye dayalı olarak faizin yasallaştırmasına yönelik hamlelere, ilk olarak 1787 yılında Avusturya'da rastlanmış olmasına rağmen, etkisini daha çok Fransa'da göstermiştir. Avrupa'da 19. asra girildiğinde sanayi ve ticaret merkezi olan pek çok kentte hatta Amerika'da bile, faiz sınırlaması kaldırılmış, faiz düzenlemesi arz ile talep kuvvetlerine terk edilerek para işlemlerine müdahale en az düzeye indirilmiştir. Faizin yasallığı karşısında, sanayi devriminin vatani olan İngiltere, çok özel gelişmelere sahne olmuştur. On beşinci asırdan itibaren sanayi ve ticaret kesiminin yükselmesine tanıklık eden İngiltere'de, girişimci zümrelerin paraya duydukları gereksinim veya cesaretle yarattıkları iş hacmi, kazandıklarının ve birikimlerinin çok ötesine geçmiş, parlamento 1487 yılında çıkardığı bir yasa ile borçlanmanın dini değil de dünyevi bir konu olduğu vurguladıktan sonra, sağladığı kazanç ya da olanak nedeniyle borç aldığı kimseye gönüllü olarak fazla ödeme yapmak isteyen yatırımcının bu faiz verme arzusunun tefecilik yasağının dışında tutulmuştu. Ekonomik canlanmaya paralel olarak İngiltere'de sanayi ve ticaret erbabının (veya zengin kesimin) halka verdiği fazladan ödemeye yönelik beslenen hoşgörü, hatta tasarruf sahibini koruyan kazançtan pay vermenin zorunluluğu, 1545 yılında çıkarılan bir yasaya yansımış,

almak koşuluyla günahkârlara ödünç verirler, ama siz düşmanlarınızı sevin, iyilik yapın, hiç bir karşılık beklemeden ödünç verin." (Matta, 5: 38-42)

⁷ *"Efendisi ona şu karşılığı vermiş: Kötü ve tembel köle! Ekmediğim yerden biçtiğimi, harman savurmadiğim yerden devşirdiğimi biliyordun ha? Öyleyse paramı faizcilere vermeliydin. Ben de geldiğimde onu faiziyle geri alırdım. Haydi, elindeki talantı alın, on talantı olana verin! Çünkü kimde varsa, ona daha çok verilecek ve o bolluk içinde olacak. Ama kimde yoksa, kendisinde olan da elinden alınacak. Şu yararsız köleyi dışarıya, karanlığa atın."* (Matta, 25: 26-30)

⁸ *"Eğer eksiksiz olmak istersen, git, varını yoğunu sat, parasını yoksullara ver; böylece göklerde hazinen olur. Sonra gel, beni izle, dedi. Hiç kimse iki efendiye kulluk edemez, ya birinden nefret edip öbürünü sever, ya da birine bağlanıp öbürünü hor görür; siz hem Tanrı'ya, hem de Mamon'a (zenginlik-para ilahı) kulluk edemezsiniz."* (Matta, 19: 21; Luka, 16: 13)

borçlunun kendiliğinden kabul ettiği yıllık faiz oranının %10'u aşmadığı sürece yasal olduğu açıkça belirtilmiştir.

Avrupa reformunun ekonomik canlanma ya da doğrudan yatırım hacmi üzerinde yaptığı en olumlu etkisi olarak dikkatleri çeken J.Calvin'in fakire verilen borç ile zenginin alıp işinde kullandığı borç ayrımının bir benzerine, Talmud'da rastlanabilir. Gerçi Thomas Aquinas'ın istisnai bir durum olarak gördüğü alınan borçtan kazanç sağlama ihtimali, Calvin'in yaşadığı çağa gelindiğinde yaygınlık kazanmış, ekonomik işlerde kredi çok büyük bir önem taşımıştır. Arapça'ya 'riba' kelimesi olarak geçen ve İbranicede arttırmak veya yükseltmek anlamına gelen 'ribbit' sözcüğü ile ifade edilen faiz; üç yerde tanrıya karşı işlenmiş suç olarak açıklandığı Tanah'ın hükümlerine dayanarak bir şeriat oluşturan Talmud'da da yasaklanmıştır. Ancak, sözlü ve yazılı Tevrat'ta vurgu, kalvinizmde olduğu gibi fakir ya da zengin ayrımında değil, kardeş ya da yabancı üzerine odaklaşmıştır. Nitekim Tanah'ın ya da Hıristiyan dinindeki adı olan Eski Ahit'in kalvinist tefsirinde, vadeye bağlı olarak arttırılan ve fakire verilen borca veya zorunlu gereksinim duyulan yiyeceklerin fiyatına eklenen farktan alınan fazla tefecilik olarak görülerek yasaklanmış olmasına rağmen; Tevrat'ta ve sözlü şeriat olarak bilinen Talmud'da, yabancıya verilen borçtan faiz alınmasının yasaklanmamış olması oldukça dikkat çekicidir. Rabbinik düşünce veya Talmud kitap ile tefsirleri Orta Çağlar boyunca çok az bir değişiklik göstermiş, oluşturulan Halahkik ekonomik zihniyet pek değişikliğe uğramaksızın ayrıntılı kılınarak geliştirilmiştir.

Tanah metinlerinin yasak getirdiği faizli borçlar, ister nakdi isterse de aynı olsun, sadece fakiri ve tüketim harcamalarını kapsadığı gibi, fiyat değişikliklerine veya paranın satın alma gücü kayıplarına hiç ihtimal vermemektedir. *"Mişna'dan okuduğumuz kadarıyla, kadının biri dükkândan sonradan ödemek üzere borca bir ekmek alır. Mişna'nın Sebt bölümünde yazmaktadır ki, kadın kesinlikle bana ödünç ekmek ver dememelidir, zira böyle demesi durumunda ekmeğin fiyatının yükselmesiyle birlikte ödeyeceği tutar da artacaktır. Vadeye bağlı olarak para olarak ödenecek borcun arttırılması ya da fiyatın alış sırasında önceden hesaplanarak yükseltilmesi uygulaması, Baba Mezia'da, kesinlikle tefecilik olarak tanımlanmıştır. Hilel'in hükmüyle de uyumlu görünen Mişna'ya göre, kadın ekmeğin o günkü fiyatını borçlanmalı ve ekmekteki fiyat artışlarından dolayı da borcu artmamalıdır."* (Sears, 1998:63) Kalvinizmin gelişerek içinden dinsel rasyonalistleri oluşturmasından veya sanayi devriminin gerçekleşerek faizli borçları yaygınlaştırmasından asırlar öncesinde, Talmud'da; erzak ile giyim borçlanması ya da yiyecek ile giyecek malzemesi almak için borç para alınması nedeniyle alınan fazla (tefecilik = ribbit), ile, zorunlu gereksinimlerini karşılamak dışındaki nedenlerle alınan borç için istenilen faiz (marbith) arasında bir ayrım yapılmış olsa dahi; ribbit kadar

marbith de kardeşler için yasaklanmışken, yabancılardan alınmasında bir sakınca görülmemiştir. “Hahamlarımız bize şunları öğretmiştir: erzak almak için çırpınan kardeşine borç verirken tefecilik (nesek) yapmayacaksın, kardeşine borç para verdiğin zaman alacağın parayı arttırmayacaksın (marbith = faiz); bu nedenle bilmelisin ki, tefecilik (nesek) yasağı ihtiyaç giderilmesi için alınan bütün parasal borçlara (ribbit) uyarlanmıştır, Zebur’da okuduğumuz kötüler ve doğrular kıyaslamasında⁹ ölçülerden birisi de tefeciliktir. İnsanlardan dürüst olanları büyük zorluklarla karşı karşıyadır, belalarla sırandıklarının ve dışledikleri her haramla belayı satın aldıklarının farkında bile değiller. Burada haram lokmadan kasıt, tefecilikten sağlanan haksız kazançla birlikte alışverişten elde edilen kârdır. Şayet kardeşin bedelini gelecekte ödemek vaadiyle senden buğday satın alırsa, fiyatı da borcu da, buğdayı verdiğin günkü fiyat üzerinden hesaplayacaksın, ona asla bir tefeci gibi davranmayacak ve tefecilik yasağını çiğneyerek (ribbit) fiyatı arttırmayacaksın. Buğdayın olduğu kadar borca sattığın kumaşı ve şarabı da, parasını ne kadar sonra alacak olsan dahi, sattığın günkü fiyat üzerinden hesaplayacak, asla arttırmayacaksın; kardeşine borç para verdiğinde asla faiz (marbith) almayacaksın; kardeşinden ne kâr (tarbit) ne de fazla (ribbit) alacaksın. Kardeşlerden alınacak kâra (tarbit) ve paraya karşılık alınan fazlaya (marbith), en az erzak karşılığı üstlenilmiş borç yüzünden arttırılan fiyat (ribbit) kadar karşı çıkan Mişnah’ta, Levililer (25: 36) ayeti¹⁰ üzerinde odaklaşmıştır.”

⁹ “Rab Yahve kutsal tapınağındadır, O’nun tahtı göklerde, bütün insanları görür, herkesi sınar. Rab doğru insanı sınar, kötüden ve zorbalığı sevenden ise tiksindir. Kötülerin üzerine kızgın korlar ve kükürt yağdıracak, paylarına düşen kavurucu rüzgâr olacak. Rab doğrudur, doğruları sever; dürüst insanlar O’nun yüzünü görecek. Şimdi kalkacağım diyor Rab, çünkü mazlumlar eziliyor, yoksullar inliyor, özledikleri kurtuluşu vereceğim onlara. Rab’bin sözleri pak sözlerdir, toprak ocakta eritilmiş yedi kez arıtılmış gümüşe benzer. İnsanlar arasında alçaklık rağbet görünce, kötüler her yanda dolaşır oldu. İnsanlar bozuldu, iğrençlik ve çıkarıcılık aldı yürüdü, iyilik eden yok, Rab göklerden bakar oldu insanlara. İşte kötü insan kötülük sancuları çekiyor, Fesada gebe kalmış, Yalan doğuruyor. Bir kuyu açıp kazıyor, Kazdığı kuyuya kendisi düşüyor. Kötülüğü kendi başına gelecek, Zorbalığı kendi tepesine inecek. Ey adil Tanrım! Sen ki akılları gönülleri sınarsın, temiz yüreklileri sen kurtarırsın. Ya Rab Yahve, ne yüce adın var yeryüzünün tümünde, gökyüzünü görkemle kapladın. Seyrederken ellerinin eseri olan gökleri, oraya koyduğun ayı ve yıldızları, soruyorum kendi kendime insan ne ki onu göz önüne alsın, insan soyu ne ki ona ilgi duyasın. Ancak ellerinin eserlerine, insanı egemen kıldın.” (Mezmurlar, 11: 4, 5, 7; 12: 6; 7: 9, 14, 15, 16; 8: 1, 3)

¹⁰ “Bir kardeşin yoksullaşır, muhtaç duruma düşerse, ona yardım etmelisin. Aranızda kalan bir yabancı ya da konuk gibi yaşayacak. Ondan faiz ve kâr alma. Tanrın’dan kork ki, kardeşin yanında yaşamını sürdürebilsin. Ona faizle para vermeyeceksin. Ödünç verdiğin yiyecekte kâr almayacaksın. Ben Kenan ülkesini size vermek ve Tanrınız olmak için sizleri Mısır’dan çıkaran Tanrınız Rab Yahve’yim. Aranızda yaşayan bir

(Zion, 1951:84)

Vadeye göre fiyat yükseltmesi yoluyla satılan erzak ve giyimden alınan fazla (tefecilik = ribbit), ile, ödeme tutarının arttırılmasına dayanan borç verilen paradan alınan fazla (faiz = marith) arasında bir ayırım yapmış olmakla Talmud yazarları; borçlanmayı para ya da mal şeklinde ikiye ayırarak, borcun tüketim harcaması ya da yatırım sermayesi maksadıyla kullanılması görüşüne öncülük ederken; aynı zamanda da, kardeş için olmasa da yabancı için fiyat yükselişlerin borçla bağlantısını kurmuş, böylece nominal faiz ile reel faiz arasında etkileşimin olduğunu daha Orta Çağ öncesinden fark edebilmiştir. Para ekonomisinin kurumlarıyla ortaya çıkıp Avrupa'da gelişme sürecine henüz geçemediği geçim ekonomisi sınırlarında dahi, Talmud'da; mal fiyatlarındaki yükselişler sonucunda düşen paranın satın alma gücünü dikkate alarak, gerçek faizin belirlenmesi yoluna gidilmiştir. Daima reel faizin hesaplanması yoluyla, borç verilen paradan faiz alınmış olsa dahi, nominal faizin reel faizin aşağısında kalacağı ihtimalini göz önüne almış olmasıyla Talmud; Avrupa'da ancak reform hareketiyle kültürel değerlerini ve sanayi devrimiyle de teknolojik dokusunu yetkinleştiren ekonomik rasyonalizmin öngörülerini, Tevrat'ın yorumlarında barındırmıştır. Aynı borç ve nakdi borç arasında ayırım yapan ve fiyat artışlarına uyumlu bir şekilde faiz oranının yükseltilmesini zorunlu gönen Talmud, faizi aynı değil de parasal ödemeye uyarlamış olması ve tamamıyla nominal olarak hesaplanmasını öngörmesiyle, ekonomik rasyonalizmin koşullarını kendi eğiliminde oluşturmuştur. “*Mişnah: Tefecilik (nesek) nedir ve kâr (tarbit) nedir? Tefecilik, bir kişinin birisine bir ölçek buğday (dört denari) verip de beş denari ya da iki ölçek buğday alması demektir. Bir ölçek buğday verip de iki ya da üç ölçek buğday alması, kesinlikle yasaklanmıştır. Çünkü, aldığından fazlasını vermek zorunda kalan borçlu ıstırap çekmektedir. Kâr nedir? Üretim üzerinden alınan fazladır. Şayet bir kimse bir altın denara (ya da yirmi beş gümüş denara) pazar fiyatından buğday satın alır da, hemen sonrasında buğdayı bir başkasına otuz denara satarsa; ilk satıcı alıcısına buğdayımı bana geri ver, ben onu otuz*

kardeşin yoksullaşır, kendini köle olarak sana satarsa, onu bir köle gibi çalıştırmayacaksın. Yanında çalışan bir işçi ya da yabancı gibi davranacaksın ona. Özgürlük yılına dek yanında çalışacak. Sonra çocuklarıyla birlikte yanından ayrılıp ailesinin yanına, atalarının toprağına dönecek. Çünkü İsraililer benim Mısır'dan çıkardığım kullarımdır. Köle olarak satılamazlar. Ona efendilik etmeyecek, sert davranmayacaksın. Tanrın'dan korkacaksın. Köleleriniz, cariyeleriniz çevrenizdeki uluslardan olmalı. Onlardan uşak ve cariye satın alabilirsiniz. Ayrıca aranızda yaşayan yabancıların çocuklarını, ister ülkenizde doğmuş olsun ister olmasın, satın alıp onlara sahip olabilirsiniz. Onlardan köle ve cariyelerinizi miras olarak kendi çocuklarınıza da bırakabilirsiniz. Yaşamları boyunca size kölelik edecekler. Ancak bir İsraili kardeşine efendilik etmeyecek, sert davranmayacaksın.” (Levililer, 25: 35-47)

gümüş denara satıp karşılığında da otuz denarlık şarap almak istiyorum derse, bu durumda otuz denarlık şarap gerçekte yirmi beş denarlık buğdaya satın alınmış olmaz mı? Şarabı bana değerinden satan bir kimse, gerçekte, ödenmemiş buğday üzerinden parasını almıştır. Gemara: Tanah'a göre, nesek kişisel ihtiyaçları (yiyecek, giyecek) karşılamak için borçlanılan paradan alınan fazla olurken, ribbit ödünç alınan yiyecek malzemesinin fazla miktarda verilmesini ifade etmektedir. Artık borçlunun zararına olan nesek'i, alacaklının kazancı olan tarbit olmaksızın var olabileceğini hiç düşünebilir misiniz; veya, nesek olmaksızın tarbit'in olabileceğine hiç ihtimal verebilir misiniz? Şayet bir kimse birine yüz yirmi perutah ödemesi şartıyla yüz perutah borç verirse, borçlu fazla ödemedi dolayısıyla sıkıntı ve ıstırap içindeyse, burada tefecilik (nesek) var demektir. Şayet borçlu aldığı borca eşit ödeme yapacak olursa, alacaklı için kâr (tarbit) olmadığı gibi faiz (marbith) de olmayacaktır. Alacaklının kazancı (tarbit), faiz ya da tefecilik olmaksızın nasıl gerçekleşebilir?" (Waxman, 1958: 36)

Sözlü Tevrat olarak tanınan ve rabbiler tarafından kutsal metinlerin akıl ışığında ve her şeyin yaratıcısı tek tanrı inancında yorumlanmasından oluşan Talmud'un da önemli bir kısmını meydana getiren Mişna'da; borçlanmanın aynı ve nakdi içeriğinin yanında fiyat yükselişlerinin dikkate alınarak, nominal faizin reel faizden daha az olmaması gerektiğinin belirtilmesi; Orta Çağ öncesinde ve sonrasında da İsraililerin, gerçekten, faiz işlemlerinde büyük bir maharet kazanmalarına neden olmuştur. Böylece, alınan ve ödenilen borç parasal dahi olsa, borçlanma süresi boyunca ortaya çıkacak muhtemel fiyat yükselişleri daima göz önünde bulundurularak, akdolunacak faiz anlaşmasında faiz oranının malların fiyat artış seviyesinin daima üzerinde hesap edilerek, borca eklenecek olan nominal faiz reel faiz ölçeğinde saptanmıştır. Örneğin, şayet bir ülkede enflasyon oranı %15 ve faiz oranı da %10 olursa, fiyat artışını dikkate almaksızın, bir yıl süreli 100 denarlık bir borç yüzünden %10 faiz ile 110 denarlık bir borç senedinin düzenlenmesi durumunda, yılın sonunda borçlu 5 denar kazançlı çıkacak ve alacaklı da 5 denar zarara uğrayacaktır. Halbuki, %10 faiz oranının yanında %15 fiyat artışı da borca eklenecek ve senet bedeli 125 denar olarak düzenlenecek olursa, tefeci hiç bir zarara uğramayacak ve borçlu da bu işlemde asla kazançlı çıkamayacaktır. Nitekim, Talmud'daki bazı ifadeler, borç süresi boyunca devam edecek muhtemel fiyat yükselişlerinin nasıl reel faizi düşürmekte olduğunu; diğer bir deyişle de, düşen paranın satın alma gücü seyri içinde alacaklının nasıl zarara uğrayıp reel yönden borçlunun kazançlı çıktığını gözler önüne sermektedir. "Tefecilikte (nesek) olduğu kadar kârda (tarbit) da orijinal oran belirleyici temel faktördür. Ayrıca, alacaklının kazancı anlamındaki kâr (tarbit), borçlunun kaybı demek olan aşırı faiz (tefecilik = nesek) olmadan kesinlikle düşünülemez. Şayet bir yabancıya yüz perutah veya bir danka değerinde borç verirseniz, fiyatlardaki artışa eşit olan

ilk oranı dikkate alırsanız ne tefecilik ve ne de kâr olacaktır, şayet oranı fiyat artışına yüzde beş ekleyerek hesaplırsanız verilen borç paraya faiz (marbith) almış olursunuz; eğer alınan borca yüzde elli oranını uygular da yüz perutah için yüz elli perutahlık senet düzenlerseniz, bu işlemde hem nesek ve hem de tarbit vardır. Rabbimiz öğretmiştir ki, kardeşinize vereceğiniz paradan tefecilik yapmayacaksınız ve kâr almayacaksınız, erzak alması için verdiği paradan faiz (marbith) istemeyeceksiniz. Kardeşin için riba (ribbit) yasağı, bütün parasal borçlara fazla (nesek, marbith, tarbit) alınmamasını kapsamaktadır; şayet bir kardeşin çıkar da, o gün geçerli olan fiyat üzerinden fakat gelecek bir günde bedelini ödemek üzere senden buğday satın almak isterse, asla fiyatı yükseltmeyeceksin, kesinlikle faiz yasağını çiğnemeyeceksin, yarın fiyatın artacağını bilsen de o günkü düşük fiyattan kardeşine buğdayı satacak veya borç para vereceksin.” (Kadushiss, 1956:92)

Mal fiyatlarının paranın değerine etkisini dikkate alacak kadar kazanç ve zarar olasılıklarına açıklama getirerek Talmud metinleri, paranın içerdiği kıymetli maden bileşimi ve ağırlığına göre belirlenen zamanın para değeri anlayışının çok ötesine geçmiş; Eski Roma'nın para birimi olan Dinar'ı satın alma gücü olarak kendisine ölçü alarak, verilecek borcun vadeye göre oranının hesaplanmasına öncülük ettiği gibi, dolaşımdaki bütün para birimlerinin çapraz kur değerlendirmesine daha Orta Çağ öncesinden başlamıştır. Ayrıca, paranın satın alma gücü açısından borçlamayı değerlendirmiş olduğu için Talmud yazarları, uluslar arası boyutta işlem gören dinardaki her düşüş karşısında nominal faizin artırılması gerektiğini belirtmiş olmakla, yabancıya verilecek parasal borçlanmayı (marbith) aynı borçlanma (ribbit) temeline indirgeyerek faizin tefecilik kazancının çok üzerinde hesaplanmasına öncülük etmiştir. “*Mişnah İsrailiden alınması kesin olarak yasak olan kâr, faiz ve tefeci kazancını (fazlayı) inançsızlardan almanızda, borcu sürekli olarak ağırlaştırarak onları zora sokmanızda hiçbir sakınca yoktur. İsraili, uluslardan birisine faiz karşılığı borç verebilir ve borcun yükünü de ağırlaştırabilir, fakat İsraili kardeşinden faiz ya da kâr alamaz. Gemara Anlaşma yapan taraf mülk sahibi bir dinsiz ve imansız olunca, borcun ödenmemesi durumunda kayıplarının artacağını pek önemsemeyince, Raba sözlerine şöyle devam etmektedir, bu gibi uluslardan (Gentiles) faiz almanızda ve tefecilik kazancını ağırlaştırmanızda sizlere bir vebal yoktur. Ayrıca Raba, verdiği ödünçü disizin geri veremeyeceği kaygısına kapılarak zararı göze alamaz ve paranızı teslim edemez haldeyseniz, sığırını ya da öküzünü aramayacaksınız, parayı riske atmayacaksınız, diye uyarmaktadır. Dul ile yetimden faiz almadığın ve kazanç sağlamadığın gibi, onları, zarara uğratmayacaksınız.” (Kadushiss, 1956: 94)* Etnik kardeşlik sınırlamasından giderek daha fazla yasaya itaat temelindeki vahiy (iman) kardeşliğine geçen Talmud'da; Musa yasasını gerçek hayata uyarlama görevini üstlenmesinin bir sonucu olarak, fiyat değişimleri dikkate

alınarak Dinar'ın satın alma gücü ölçeğinde hesaplanan faizin aynı fazlanın (ribbit) çok üzerine çıkmasının gereği, Yahve'ye inanmayan yasa tanımazların cezalandırılması olarak algılanarak, adeta dinsel bir zorunluluk olarak görülmüştür.

Yasaya uyan ve işlediği günaha göre de kefarete bedelini ödeyen 'inançlı' İsrailiye karşı, faiz hatta kâr dahi almanın yasak edildiği inanç kardeşliği hükmünün uygulanması; Yahve'nin gözde nebilerinden biri olan Musa'nın getirdiği şeriatın ve yazdığı Tevrat'ın bütünü dikkate alındığında, bu yasağın ahlaki bir kınamanın çok ötesinde, aslında dinsel bir zorunluluk olduğu hemen fark edilir. Seçkin hahamlar tarafından Mişna'nın oluşturulmaya başlandığı bir sırada, Avrupa'daki ve Doğu'daki hemen her okumuş insanın zihninde, 'para parayı doğuramaz, para kırsırdır, para sadece ve sadece bir değişim aracıdır, ağıldaki teke buzağılar fakat kesedeki para ne artar ve ne de azalır' gibisinden Aristoteles'ten kalma görüşler dolaşırken, Talmud'un bu faiz karşıtı görüşlerden hiç mi hiç etkilenmemiş olması, gerçekten son derece ilginçtir. Özellikle de Talmud'daki, bazı ifadeler çok dikkat çekicidir. *"İnsanlar arasında Yahve'nin halkı ile Yahve'ye inanmayanlar olmak üzere ikili bir ayırım yapıldığı, Yahve'nin 'benim halkım' diyerek seçtiği İsrailiye yeğlediği için; artık açık olmayan hiçbir şey kalmamıştır. Rabbi Nahman demiştir ki, bana inançsızlardan faiz almam ve onlara tefeci gibi davranmam için izin verildiği halde, İsraililerden kazanç dahi sağlamam kesinlikle bana yasaklanmıştır. Rabbi şöyle devam eder, dininden dönmüş dürüst bir kimse bedelini daha sonra nakit olarak ödemek üzere erzak satın almış olsa, önceki haliyle, İsraili bir fakir gibi mi görülecektir? Yazılmıştır ki, idolist İsraili de olsa idolisttir ve aranızdan onları çıkaracaksınız, ancak acz içindeki kardeşin zora düşer de borç isterse faiz almayacaksınız ve borcunu arttırmayacaksınız. Yahve'nin yasasına uymayan herkes inançsızdır, kendi öz kardeşin dahi olsa, artık o ne komşun ne de kardeşindir. Fakat yasaya bağlanan herkes kardeşindir ve faiz alman yasaktır. Borçlanmalarda yabancıya uygulanacak faizde, hesaplanmış faizin yanında bir de ertelenmiş faiz vardır. Borç verdiğin bu yabancı, bir başka birinden de borç alabilir, borçla borcu ödeme yoluna gidebilir, aldığı bu borçla sana olan bütün borcunu ödedikten sonra, ayrıca bir de gecikme bedeli olarak sana bir de armağan da verebilir. Bu armağanı kendi paranmış gibi görerek almada hiçbir sakınca yoktur. Zira bu fazla veya ertelenmiş faiz bedeli, paranın sağlayacağı fırsatlardan yoksun kalmış olmanın bir karşılığıdır."* (Oesterley, 1930:74) Talmud'daki bu alıntının son cümleleri dikkatlice okunduğu zaman, günümüzde bir faiz değerlendirme ölçütü olan fırsat maliyetinin içeriğine rastlamak olasıdır. Borçlunun ödemekle yükümlü kılındığı faizin, verdiği bu parayla veya ödemedeki gecikmeyle alacaklının katlandığı bir fırsat maliyetinin dikkate alınmış olması, Talmud yazarlarının, Aristocu kısır para görüşünden hiç etkilenmemiş olduğunu göstermektedir. Talmud'un daha

pek çok metninde beklemenin bedeli, çalışkanın aylak bırakılmasının ücreti, zamanın tazmini vs. gibi deyimlere rastlanılması; sadece paradan yoksun kalmanın değil çalışacağı yerde aylak kalmanın dahi bir fırsat maliyetinin olduğunu göstermektedir.

Günah kefareti kurban sunusuyla parasal şarta bağlayan örneklerle dolu olan Tevrat'taki '*kaybettiği zamanın karşılığı mutlaka ödenmelidir*' (Çıkış, 21: 18) ifadesi, Mişna'daki fırsat maliyeti anlayışının neredeyse temel dayanağını oluşturmuştur. Mişna, '*elinin ürünlerinin değerini görünce, artık o, aylaklığın gözcüsüymiş gibi davranır oldu*' (Oesterley, 1930:71) ifadesiyle; zaman ile çalışma veya zaman ile para arasında bir bağ kurmak, boşa geçen zamanın tazmin edilmesi gerektiği şartını getiren Tevrat'ın "*kavga çıkar, bir adam komşusuna taşla ya da yumrukla vurur, vurulan adam ölmeyip yatağa düşer, sonra kalkıp değnekle dışarıda gezebilirse, vuran adam suçsuz sayılacaktır; yalnız yaralının kaybettiği zamanın karşılığını ödeyecek ve tamamen iyileşmesini sağlayacaktır*" (Çıkış, 21: 18) ayeti, pek çok hükümde Talmud'da fırsat maliyeti olarak dile getirilmiştir. Şayet Talmud'un 50 ile 350 yılları arasında nihai şekline kavuşturulduğu, yedinci asra gelinceye kadar da rabbilerin yani seçkin hahamların yorumlarıyla geliştirildiği gerçeği dikkate alınır; Talmud'daki zamanı para bilen anlayışının ve boşa geçen zamanın kayıp olduğunu bildiren tazminat hükümlerinin, ne kadar özgün ve olağanüstü olduğu gerçeği herkes tarafından kabul edilir. İsraililerin faizli borç para işine girmelerini, Avrupa'da uğradığı haksızlıklara ve insan ayrımcılığına bağlayan Shakespeare'nin 'Venedik Taciri' isimli eseri; Talmud'un, çağımızın iktisat anlayışı açısından oldukça yetkin bir ekonomi kavrayışını içerdiği gerçeğini pek dikkate almamıştır. Avrupa ırkçılığını toplumsal bir gerçeklik olarak gözler önüne sermiş olsa da "Venedik Taciri" oyununun bir sanat eseri olması nedeniyle, odaklaştığı kişisel hisler ve etnik ayrımcılık koşullarının¹¹ yanında;

¹¹ "*Venedik 1596. Yahudilere karşı hoşgörüsüzlük, Avrupa'nın en güçlü ve en özgürlükçü şehir devleti olan Venedik'te bile 16. yüzyıl dramının bir gerçeği idi. Yahudiler, kanun yoluyla eski dökümhanenin bulunduğu yerde, şehrin Getto bölgesinde yaşamaya zorlanmışlardı. Gün batımından sonra Getto'nun çıkış kapısı Hristiyanlar tarafından kilitlenir, bütün Yahudiler sabaha kadar Getto içinde kapalı tutulurlardı. Gündüzleri Getto'dan çıkan her Yahudi, şehirde bulunduğu süre boyunca, kendisinin Yahudi olduğunu belgeleyen kırmızı bir şapka takmak ve bu şapkayı da başından hiç çıkartmamak zorundaydı. Yahudilerin mülk edinmesi ve tarımla uğraşması kesinlikle yasaktı. Yahudilere, faizle borç para vererek yaşamlarını sürdürmekten başka bir uğraşı da kalmamıştı. Kültürlü Venedikliler, Yahudilerin tefecilik yapmalarını görmezlikten gelebiliyorlardı. Ama, Yahudilerden nefret eden Hristiyan bağnazlar için tefecilik, ölümcül bir suçtu. Faizciliği yüzünden nehre atılarak öldürülen her Yahudi, en fazla, aldığı parayı ödemekten kurtulan borçlusunu sevindiriyordu Domuz eti yememek bile, Yahudilerin horlanması için yeterli bir sebepti.*

I. Perde , 3. Sahne

RAHİP: İki efendi olmayacak der tanrı, hem paraya ve hem de tanrıya kulluk edemezsiniz der. Eğer biri efendiyse, faiz yiyorsa, yaşayacak mıdır? Hayır, asla yaşamayacaktır. Bir kimse faiz alıyorsa kesinlikle ölecektir, böyle diyor tanrı.

SHYLOCK: Bakın kim gelmiş? Senyör Antonio! Bana Yahudisin dediniz! Beni aşağıladınız, paramın işe yaramaz olduğunu söylediniz, ben hep hakaretlerinizi sabırla karşıladım. Bana inançsız dediniz, bana köpek dediniz, Yahudi kimliğime (kırmızı şapka) tükürdünüz. Şimdi görünen o ki yardımuma ihtiyacınız var. Bana geldiniz ve bana Shylock üç ay vade ile üç bin altın borç verirmisin dediniz. Bütün bunları siz dediniz, bana yaklaşmayan siz dediniz. Eşiğimden beni bir pislikmişim ki atan siz! Size ne demeliyim ki? Bir sokak köpeğinin üç bin sikke borç vermesi, hiç mümkün müdür? Yoksa eğilmeli ve bir köle gibi size ne demeliyim? Adil efendim, geçenlerde beni gördünüz ve sokak ortasında tükürdünüz ve bana köpek dediniz. Beni tanıyan ve tanımayan herkes bunu gördü ve duydu. Beni her gördüğünüzde aşağıladınız ve tükürdünüz. Sebebi neydi? Domuz yiyenlerden olmadığım için. Bu affedilir bir şey değil. Oysa bazıları domuz sevmez, bazıları da kedi! Size kedi yiyin diyebilir miyim, ya da köpek? Bu incelikler karşılığında size borç para vereceğim. Bunu yapacağım. Bana bunu hristiyan zerafeti yaptırarak!

ANTONİO: Sana yine köpek diyebilirim ve tekrar tükürebilirim. Bize borç vereceksiniz, dostlarınıza borç vermeyeceksiniz. Ne zamandan beri dostluk, dostlarından kısır bir metal için para alıyor? Parayı düşmanınıza verin, eğer borç verdiğiniz kişi bozuk ve kötü biriye, cezasıyla daha kolay yüzleşebilirsiniz. Verdiğiniz parayı fazlasıyla geri alacaksınız, kazançlı çıkacaksınız.

SHYLOCK: Neden kasırga gibisiniz? Oysa sizinle dost olabilirdim. Sevginizi kazanabilirdim, sizden faiz almayabilirdim. Beni utandırdığınız, aşağıladığınız her anı unutabilirdim. Benimle notere gelin ve orada tek bir senede mührünüzü basın. Bana söylediğim günde hesapladığım miktarda ödemesi yapılmazsa, borcun faizi sizin aynı ağırlıktaki etiniz olsun, keseyim ve alayım bedeninizden en çok istediğim o yeri. Bunu kabul edin. Bu adil bir öneri! Üç bin sikkeyi size vereceğim.

ANTONİ : Peki anlaştık. Sana istediğiniz bu senedi vereceğim ve Yahudilerin çok ince olduğunu söyleyeceğim. Zira, bu senedin vadesi gelmeden bir ay önce, bu senetle aldığım para sayesinde, borcun en az dört misli parayı kazanmış olacağım.

SHYLOCK: Bu hristiyanlara inanamıyorum ben. Söyleyin bana, zamanı geçirir de ödemezse ben ne kazanacağım? İnsan eti saygıdeğer değildir, koyun eti gibi kârlı da değildir. Bütün sevgimle size yalvarıp yakarıyorum, senedi sakın mühürlemeyin.

III. Perde, 1. Sahne

SALARİNO: Antonino'nun gemisi denizde harap olmuş, Goodwins adında hem sığ ve hem tehlikeli bir yerde enkaz olmuş. Eminim ceza olarak Antonino'nun etini almayacaksın? Neye yarar ki!

SHYLOCK: Oltaya yem oldu. Başka hiç bir şeyi beslemese de, intikamımı besler. Beni aşağıladı, kazancımın alay etti, Yahudi kimliğimi küçümsedi, dostlarımı soğuttu ve düşmanlarımı kızıştırdı. Bunun sebebi neydi? Sadece ve sadece, Yahudi olmam! Yahudi gözlerim mi var? Yahudi ellerim mi var? Yahudi kulaklarım, burnum mu var? Bedenim, boyum, duygularım, tutkularım, hislerim hep insani değil mi? Aynı yemeklerle

İsraillilerin ekonomik etkinlikteki başarı ile yeteneklerinin, duyguların çok ötesinde, Talmud'un rasyonel olduğu kadar hesaba dayalı olan ekonomik muhakemesinin de etkili olduğunu açıklaması, elbette beklenemezdi. Talmud'un ideal karakteri, duygusal Shylock değil, rasyonel ve ekonomik karar verebilen hislerinden arınmış bireydir.

Davranışlarını ve hislerini yasaya uygun kılarak hayatının her anını özdenetimli ve ussal kılan, ruhçuluk ve büyücülüğün yanısıra irrasyonel tapınma biçimlerinden biri olarak putperestliğin ya da ikonculuğun etkisinde kesinlikle kalmayan İsraili için; kazanca güdülenmiş faizcilik ya da bir bütün olarak rasyonel ekonomik faaliyet, ekonomik bir zorunluluk ve hissi tatmin aracı olmanın çok ötesinde, Tevrat'ta bildirilen ilahi bir ödül ve Talmud'da en açık ifadesini bulan dinsel bir yükümlülüktü, bu içeriğiyle Talmud İsrailinin temel ekonomi kitabıydı.

besleniyoruz, aynı silahlarla yaralanıyoruz, aynı hastalıklara yakalanıyoruz, aynı şekilde iyileşiyoruz, hristiyanlarla aynı yazda ve kışta ısınıp üşüyoruz. Bizi keserseniz kanamaz mıyız? Şaka yaparsanız gülmez miyiz? Bizi horlar ve bize zarar verirseniz, intikamımızı almaz mıyız? Siz ve diğer insanlar gibiysek, sizlere benziyorsak, bir Yahudi bir Hristiyana haksızlık ederse eğer, cezası nedir? İntikam mı? Bir hristiyan bir yahudiye haksızlık ederse, onun cezası ne olur? Hristiyan bir örnek verin bana. Bana yaptığımız alçaklığı size göstereceğim. Sert olacak ama, yasaya uyacağım.

IV. PERDE , 2. Sahne

DÜK : Merhamet etmiyorsan bulamazsın merhamet, Shylock unutma bunu, fanidir her tür senet. Kabul et verilen altı bin sikkeyi.

SHYLOCK : Benden nasıl merhamet beklersiniz? Hangi yargının yanlış yapmamasından korkmamalıyım, söyleyin bana! Aranızda bir çok köle sahibi var, kölelerine malları ve köpekleri gibi davranan. O insanları bir nesne gibi kullanıyorsunuz. Çünkü onları parayla satın aldınız. Size, kölelerinizi özgür bırakın diyebilir miyim ben! Onları çocuklarınızla evlendirin ve ailenizden biri gibi görün diyebilir miyim? Neden, sanki birer hayvanmış gibi yük altında terliyorlar, kanayan çıplak ayaklarıyla yürüyorlar? Hepsi hasta ve açlar. Çoğunu iple birbirine boynundan bağlıyorsunuz. Neden çamur içindeler, yarı çıplak halde yol kenarlarında ve ağaç diplerinde uyuyorlar? Onlara diğer insanlara davrandığımız gibi iyi davranın diyebilir miyim? Ya da onlara, kendinizki kadar yumuşak yataklar verin diyebilir miyim? Onlara kendi yemeklerinden verin, diyebilir miyim hiç sizlere? Köleler bizim diyeceksiniz, para verdik ve satın aldık. Ben de size cevap veriyorum, ondan istediğim et! Kesinlikle satın alındı! O benim. Ve onu alacağım. Bunu yok sayarsanız, kendi senetlerinizi de yakın derim. Venedik'te böyle bir güç yok! Ben adalet istiyorum. Yanıt verin bana alacak mıyım? Altı bin sikkedeki her bir sikke altı parça ve her parça da bir sikke olsa bile kabul etmezdim, senedimi alırdım. Hakkımı verin. Kutsal Şabatımızda senedimin karşılığını alacağıma dair yemin içtim. Bana, neden sikke yerine insan eti istediğimi soracak olursanız, bu benim insan olduğumu bildiğim için diyelim, sorunuza cevap verdim mi?" (Shakespeare, 1983:3, 21, 46, 55)

3. TALMUD'DA PARANIN STANDART VE NİSPİ DEĞERLERİ

'Venedik Taciri' eserindeki faizin temel güdüsünü oluşturan ve kazanç rasyonalitesini yadsıyan sevgi ya da nefret gibi irrasyonel kişisel duyguların aksine, Talmud'u reel faiz hesabına götüren belki de en önemli neden; kıymetli metal ağırlığı ve farklı maden bileşimiyle belirli bir değeri temsil eden dolaşımdaki paralar, ile, pazarın arz ve talep kuvvetleri tarafından fiyatı belirlenen mallar arasında kesin bir ayırım yapılmamış olması, para ile mal arasında karşılıklı değer etkileşiminin kurulmuş olmasıdır. Dolaşımdaki para, her an mala dönüşebilir dolayısıyla maldır; arz edilen her malın da parasal bir değeri vardır, satıldığı anda da paraya dönüşür. Günümüzde bile geçerli olan mal ile para arasındaki bu bağıntıyı fark eden Talmud yazarlarına göre, dolaşımdaki her paranın kendi madensel değeri ve paralar arası oranı olduğu gibi, o anda pazarda satın alabileceği mallara göre bir de satın alma gücü olduğu için; alış veriş sırasında para ile mallar, gerçekte, birbirinden ayrı ve kopuk değerler değil, fakat birbirine bağlı ve sürekli olarak birbiriyle değer etkileşiminde bulunan karşılıklı ilişki içindedir. Tevrat'ta, işlenen her günahın kurban sunusu adı altında paraya çevrilmiş bir kefarete bedeli olduğu gibi, ondalıklar gümüşe çevrilmekte ve bu gümüşlerle ihtiyaç duyulan malların satın alınmasına izin verilmektedir.¹² Malların değişebilen fiyatları ile dolaşımdaki paranın satın alma gücü arasında bağlantı kuran Talmud, böylece paranın mutlak değerinin yanında nispi kıyaslamalı kıymeti üzerinde önemle durmuştur. "Yasa, fidiye vererek kefaretin ödenmesinde, bir altın denarii daima yirmibeş gümüş denarii'ye eşittir, bir sela da dört denarii'dir demektedir. Yasaya göre (Tesniye, 14: 22-29) Söz konusu olan bu ikinci (gümüş paraya çevrilen) ondalık

¹² "Her yıl tarlalarınızda yetişen ürünlerin ondalığını bir yana ayıracaksınız. Tahılınızın, yeni şarabınızın, zeytinyağınızın ondalığını, sığırlarınızın ve davarlarınızın ilk doğanlarını, Tanrınız rab'bin adını yerleştirmek için seçeceği yerde O'nun önünde yiyeceksiniz. Bunu yapın ki, her zaman O'ndan korkmayı öğrenesiniz. Tanrınız Rab Yahve'nin adını yerleştirmek için seçeceği yer uzaksa, yol Tanrınız rab'bin size verimli kıldığı ürünlerin ondalığını oraya taşıyamayacak kadar uzunsa, ondalığınızı gümüşe çevirin. Gümüşü alıp Tanrınız rab'bin seçeceği yere gidin. Gümüşü dilediğiniz şekilde kullanın: Sığır, davar, şarap, içki ya da canınızın istediği başka bir şey alın. Siz ve aileniz orada, rab'bin önünde yiyecek ve sevineceksiniz. Kentlerinizde yaşayan Levililer'i yüzüstü bırakmayın. Onların sizin gibi payları ve mirasları yoktur. Her üç yılın sonunda, o yılın ürününün bütün ondalığını getirip kentlerinizde toplayın. Öyle ki, sizin gibi payları ve mirasları olmayan Levililer, kentlerinizde yaşayan yabancılar, öksüzler, dul kadınlar gelsinler, yiyip doysunlar. Bunu yaparsanız, rab Yahve el attığınız her işte sizi kutsayacaktır. Aranızda yoksul kimse olmayacak. Tanrınız Rab Yahve'nin mülk edinmek için size vereceği ülkede Tanrınız rab'bin sözünü can kulağıyla dinler, bugün size bildirdiğim bütün bu buyruklara uyarsanız, O sizi kesinlikle kutsayacaktır." (Tesniye, 14: 22)

da tamamıyla Kudüs'te harcanmalıdır, ondalığı mal olarak taşımak son derece yorucu olabilir, bu nedenle kefarete bedeli paraya çevrilmelidir. Şayet ürünler gümüş sela'ya çevrilecek olursa, bu gümüş denarii'lerin taşımada kolaylık sağlanması için dahi olsa asla altın denarii'lere çevrilmemesi bir Beth Shamma'i kuralı olduğu halde, Beth Hilel ondalık gümüşlerin altına çevrilmesine izin vermiştir, Talmud ise bu farklı görüşün tartışılmasını daha da ilerletmiştir. Rabbi Hisda, şayet bir kimse borç verirse ödeme kesinlikle nakit olacağı için, bu sırada paranın bileşimi veya ağırlığı değişirse, yasanın adalet ilkesi nasıl yerine getirilecektir? Demektedir ki, borçlu kesinlikle, borç aldığı sıradaki paranın bileşim ile ağırlığına göre borcunu ödemesi şarttır. Mişna'nın genel ilkesi, bir kimse bir malı satın aldığı zaman kabul edilen fiyatı üzerinden parasını tamamen ödemiş olsa bile, alım-satım işlemi tamamlanmış değildir, taraflardan her hangi biri dilerse pazarlıktan cayabilir ve işlemden çekilebilir; gerçi önce mal satın alınmış ve mal teslim edilerek işlem tamamlanmıştır, artık fiilden geri dönülemez hale gelmiştir; hiç bir taraf anlaşmadan geri çekilemez, çünkü mal ile tutarı teslim edilmiş işlem tamamlanmıştır; alımsatımdan vazgeçilmesi hali artık ticaretin konusu değil borçlanmanın konusudur, malın iade alınması koşulunda satış fiyatı alıcının satıcıya verdiği borç hükmündedir, bundan dolayı ödünç verilmiş sıradan bir borçmuş gibi düşünülmüştür.” (Rodkinson, 1918:426)

Günümüzde dahi yorumlayıcı araştırmalara konu olan Talmud üçüncü asrın sonlarına doğru tamamlandığı için, antik çağ sonrası diye nitelendirilen bu günlerde, dolaşımdaki paranın ağırlığının yanısıra sikke olarak basıldığı maden bileşimine göre değerinin belirlenmesi, genel bir koşul olarak altın ya da gümüş gibi madeni bir paranın metal durumuna ve adına göre belirli bir satın alma gücünü temsil etmesi nedeniyle; Mişna, ticarete mal iadesi konusuna ciddi önem vermiş, itibari değerinin yanında ağırlığı ve maden bileşiminin belirlediği paranın kıymetini, daima mal alım satımı açısından dikkate aldığı için, paranın satın alma gücüne öncelik vermiştir. Paranın değerini malların fiyatları açısından belirleyen Mişna, paranın mal fiyatıyla birlikte dikkate alınması ilkesinde çok ileri gitmiş, büyüklü küçüklü altın ya da gümüş paraları birbiri üzerinden itibari değerini saptamış, ekonomik servetin gümüş cinsinden taşınabilir paraya çevrilmesine öncülük eden Tevrat'ın bu hükmünü (Tesniye, 14: 22-29) temel ekonomik görüş haline getirmiştir. Gümüş para altına kıyasla taşınabilir servet bakımından nakli daha zor olmasına rağmen, gezerek yürütülen satışların yoğun bir şekilde yapıldığı kırsal kesiminde altın paranın neredeyse hiç olmaması nedeniyle, gümüş para musevi tüccarlar tarafından çok daha fazla tercih edilmiştir. Ticareti mümkün kılması nedeniyle, artık, altına kıyasla çok daha az itibari değere sahip olmasına karşın, gümüş denarii'ler altın denarii'lerden çok daha fazla musevi tacirler tarafından tercih edilir olmuştur. Sonuç olarak, şayet bir kimse itibari kıymeti çok daha yüksek diye gümüş

denarii'lerini altın denarii'ye çevirecek olsa belki altın sahibi olacaktır, ancak bu altın denarii'lerle mal satın almak ister de museviden alışveriş yapacak olursa, geri dönüşü olmayan bir pazarlık sonrasında, altın denarii ile gümüş denarii olarak gümüş para ödemek zorunda kalacaktır. Kaldı ki, bir kimsenin gümüşe sahip olması halinde pazarlık tamamlanmış sayılmaz, anlaşmanın iptali dahi mümkündür. Benzeri muhakemeye bakır para dahi kendi nispi değeri ölçüğünde bile gümüş paraya çevrilebilir, ancak bakır parayla yapılan bir alışverişte taraflar anlaştıkları mal ile parayı aldıkları anda mal-para değişimi yasal olarak sona ermiş olduğundan, satıştan geri dönüş mümkün değildir. Aynı ilke, Mişnah'ın paranın satın alma gücü hakkında öngördüğü diğer maddelerinde de işletilmektedir. Tıpkı trampa durumunda olduğu gibi, her iki taraf da sahip olduğu malın değerini birbirine eşitlemiş olduğundan alışveriş adalet yönüyle tamdır, taraflardan hiç birisi anlaşmadan dönme eğiliminde değildir. *“Rabbi Ashi, dolaşımdaki paranın türü altın ya da gümüş ne olursa olsun değişimde alınan malın değerine eşit olması gerektiği görüşünü, Mişna'nın öngördüğü 'bakır gümüşü kazanır' ilkesini duyduğu andan itibaren, daha genç bir öğrenciyken edinmişti. Artık ürünün gümüş para ya da altın sikke üzerinden bir karşılığı bulunduğunu, bakırın neden gümüşü kazandığını, ürünün gümüş ya da altın parayla olduğu kadar bakırla da kendi nispi değeri ölçüğünde bir değer bağlantısının olduğunu fark ettikten sonra; ürün olarak bakırı altın para olarak değerlendirmesi, para olarak gümüşü altın para cinsinden hesaplaması mümkün olmuştu. Artık Rabbi Ashi, şu soruyu sorabilirdi, her ürün ile para arasındaki bu değer sıralamasında en yüksek değere altın para sahip olduğu halde hangi ürün olursa olsun herkeste olan para eğer gümüş paraysa, ticaretle uğraşan bir kimse için en gerekli para altın değil de gümüş para olmayacak mıdır? Şayet büyük bir çoğunluk bakır para kullanıyorsa, bakır para gümüş paradan ve gümüş para da altın paradan daha gerekli değil midir? Bakır paraya herkes sahip olduğu için kolaylıkla mal satışı mümkün olur, gümüşe çok az kimse sahip olduğu için bakır para gümüş paraya kıyasla çok daha hızlı el değiştirir, altın para ise muazzam değerine rağmen mal-para dolaşımında altın paraya rastlamak istisnai bir haldir. Mal satışında bakır-gümüş-altın sıralamasını tersine çeviren Rabbi Hiyya ise, altın parayı borçlanmada rağbet edilen en değerli para konumuna çıkarmıştır.”* (Pica, 1962:73)

Tevrat'ta sözü edilen ondalığın gümüşe çevrilmesi ve bu gümüş parayla da gereksinim duyulan malların satın alınması buyruğundan yola çıkan Talmud; alışverişlerde, altına kıyasla gümüş paraya ve gümüşe nispetle de bakır paraya öncelik vermiştir. Böylece Talmud, nominal değerleri eşit olan iki veya daha çok farklı değerlerdeki madenlerden yapılmış paralardan maliyeti en ucuz olanın (bakır para) diğerlerini (gümüş ile altın para) dolaşım dışı bıraktığını fark etmiştir. Bakır parayı alışverişlerde kabul etmesiyle Talmud, mal ile hizmetlerin

alım ile satımında ‘kötü para iyi parayı pazardan kovar’ ilkesine, Thomas Gresham’dan (1519-1579) asırlar öncesinden ulaşmıştır. Aynı ondalığın gümüşe çevrilmesini ve gümüşle de erzak ödenmesini öngören Tevrat’ta, ölümden sonra hayat ve yargılanma olmadığı, suç işleyen ya kendisi ya da gelecekteki nesli bu dünyada cezalandırıldığı¹³ için; kişinin işlediği her amele denk gelen ödül ile cezalar dünyevi/bedensel ya da parasaldır. Ayrıca günah kefareti veya adak bedeli vs. gibi dinsel yükümlülüklerin Tevrat’ta parasal olarak değerlendirilmesi ve ödenmesi nedeniyle; çeşitli madenlerdeki (altın, gümüş, bakır) paraların birbirine çevrilmesi ve günah kefaretinin parasal olarak belirlenmesi gibi hesap işleri kahinlerin temel ilgi alanını oluşturmuştur. Dinsel vecibeleri parasallaştıran Tevrat, sarraflığı adeta museviliğin temeli¹⁴ haline gelmiştir. Böylece Talmud, daha Orta Çağ öncesinde, ilk doğanların Yahve’ye aitliği ve üstünlüğü, İsraililerin kendi ülkelerindeki yabancılığı ve garipliği, yasaya uyan yabancıların iman temelindeki vahiy kardeşliği, Yahve tanımaz ve yasa bilmez

¹³ “*Seni Mısır’dan, köle olduğun ülkeden çıkaran Tanrın Yahve benim, Benden başka tanrın olmayacak; Benden nefret edenin babasının işlediği günahın hesabını çocuklarından, üçüncü, dördüncü kuşaklardan sorarım; ama beni seven, buyruklarına uyan binlerce kuşağa sevgi gösteririm; Tanrın Rab Yahve’nin adını boş yere ağzına almayacaksın, çünkü Yahve, adını boş yere ağzına alanları cezasız bırakmayacaktır. Rab bulutun içinde oraya inip onunla birlikte durdu ve adını Yahve olarak açıkladı, Musa’nın önünden geçerek ‘Ben Yahve’yim’ dedi, ‘Yahve, acıyan, lütfeden, merhamet eden, tez öfkelenmeyen, sevgisi engin ve sadık tek Tanrı’dır; binlercesine sevgi gösterir, suçlarını, başkaldırılarını, günahlarını bağışlarım; hiç bir suçu cezasız asla bırakmam, babaların işlediği günahın hesabını oğullarından, torunlarından, üçüncü, dördüncü kuşaklardan sorarım, deyince; Musa hemen yere kapanıp secde ederek tapındı, ‘Ya Rab, eğer benden hoşnutsan, lütfen bizimle gel, Sen suçlarımızı ve günahlarımızı bağışla, bizi kendi mirasın olarak benimse’, dedi. Rab Yahve, ‘senin halkınla bir anlaşma yapıyorum, onların önünde dünyada ve öteki uluslar arasında görülmemiş harikalar yapacağım, arasında yaşadığın halk neler yapabileceğini göreceksin, senin için korkunç şeyler yapacağım’, dedi.” (Çıkış, 20:2)*

¹⁴ *Kefaret ya da adak parası olsun tapınağa ödenilen her paranın, dolaşımdaki resmi Roma parasıyla değil de özel bir akçeye çevrilerek verilmesi; tapınak avlusunda kurban satıcılarının yanında para bozan sarrafların da tezgah açmalarına yol açmıştır. İpten kamçıyla tapınaktan satıcıları kovan İsa, gerçekte, museviliğin temeli olan günahın parayla affı ve adağın parayla yerine getirilmesi uygulamasına çıkarak, museviliğin özünü hedef almıştır.*

“Kefernahum’a geldiklerinde, iki dirhemlik tapınak vergisini toplayanlar Petrus’a gelip, öğretmeniniz tapınak vergisini ödemiyor mu, diye sordular. Petrus, ödiyor dedi. Yahudilerin Fısıh bayramı yakındı, İsa da Kudüs’e gitti, tapınağın avlusunda sığır, koyun ve güvercin satanlarla orada oturmuş para bozanları gördü; ipten bir kamçı yaparak hepsini, koyunlar ve sığırlarla birlikte tapınaktan kovdu, para bozanların paralarını döktü ve masalarını devirdi; güvercin satanlara, bunları buradan kaldırın, babamın evini pazar yerine çevirmeyin, dedi.” (Matta, 17: 24; Yuhanna, 2: 13)

yabancılara çifte standart cemaat dışı davranış normlarının düzenlenmesi ve insanlar arası ilişkileri kapsayan daha pek çok konunun kesin yasal düzenleme altına alınmış olması; içeride dokunmuş cemaatçi kalıpların aksine, dışarıya (ya da inançsızlara, vahye itaat etmeyenlere) karşı tamamıyla çıkarıcı ve hesapçı, rasyonel ve bireysel kalıpların geliştirilmesine neden olmuştur. Nitekim, yazılı Tevrat üslubunda işlenen yorumlarında Talmud, her para türünün mal fiyatları tarafından belirlenen pazardaki fiili satın alma gücü yanında, maden ağırlığı ve bileşimine göre ayrıca bir de kıyaslamalı maden kıymetinin olduğunu, siyasi hâkimiyet unsuru olarak çeşitli adlar altında dökülmüş madeni paralar arasında sabit ve değişmez oranlarının bulunduğunu açıklamaktadır. “*Raşi Tosefta, bir denarii'nin pazardaki geçerli değerinin altıda birinin otuz iki perutah olduğunu, alım ile satımlarda perutah'ın değeri en küçük parçaya bölünmüş madeni para birimi olduğunu belirtmiştir. Raşi Tosefta'nın Talmud yorumlarında, bir ma'ah denarii'nin altıda biridir ve bir danka'ya eşittir, yüz ma'ah ise bir maneh'in altıda biridir, bir maneh yüz şekel'e ya da yüz zuz'a eşit olup, aynı zamanda, bir maneh yüz issar'dır ve bu da bir altın denarii'nin altıda biridir, bir issar ise sekiz perutah etmektedir.*” (Rodkinson, 1918:352)

Paranın ağırlığı ve içerdiği maden bileşimine göre değerini belirlemede, bir para türünü diğerine çevirmede tamamıyla ussal ve hesapçı bir düşünce eğilimi içinde olan Talmud yazarı rabbiler, Tevrat'taki ikinci ondalık (gümüş para) buyruğu ufkunda ekonomik analizde bulunmuşlardır. “*Borç olarak verilmiş bir denari, mutlaka denarii olarak geri dönecek değildir. Denarii dediğin de nedir? Bet Hilel, kesinlikle Bet Şammai ile görüşbirliği içinde olarak, atın denarii gümüş denarii'ye çevrilmedikçe günah sunusu kabul edilmeyecek ve günah affettiren kefaret bedeli ödenerek kurtuluşa erişilemeyecektir. Bet Şammai'nin görüşüne göre, herkes kolaylıkla bakır paraya sahip olabileceğine göre, kefaret bedelinin, çok az kişide bulunan gümüş ya da altın perutah ile ödenmesi yerine, dolaşımın büyük bir kısmını oluşturan bakır perutah ile verilmesi daha uygundur. Talmud'un pek çok yerinde, paraya çevir ve para olarak elinde tut ve para olarak bağışla gibisinden ifadelere rastlanılması, malın paraya dönüştürülmesinin ve paraların birbirine çevrilmesinin bir dinsel yükümlülük olarak algılandığını gösterir. Bet Şammai, altını bir ürün olarak kabul eder, tarımsal ürünlerin verilmesiyle günahın kişiden ve neslinden silinmesini sağlayacak kefaretin bedelinin ödenemeyeceğine hükmeder. Kefaret aynı değil de nakdi olarak ödenmelidir, altın gümüş paraya çevrilebileceği gibi gümüş de bakır paraya çevrilmelidir. Oysa Rabbi Johanan'a göre, altın denarii verilerek de kefaret yoluyla kurtuluşa ulaşmak mümkünse de, borç işlemleri kefaret bedelinden biraz farklıdır. Borçlanmada geri ödenilen miktar, eşit alım gücü üzerinden olmalıdır, parasal ödemede nominal değer eşit olmuş olsa bile şayet az ya da çok farklı bir satın alma gücünü temsil ediyorsa, tefecilik yasağı çiğnenmiş demektir. Borçlanmada*

ve mal alımlarında nominal eşitlik asla yeterli değildir, paranın mallar cinsinden ifadesi olan alım gücünün eşit olmasıdır. Her para kendi türüne çevrilerek karşılıklı değeri hesaplandığı gibi, malların fiyatları açısından da dikkate alınarak alım gücü belirlenmelidir. Borçta eşit nominal değerdeki paranın ödenmesi, haksızlıktır, zira verilen borç paraya kıyasla daha az malın satın alınmasını sağlamaktadır.” (Pica, 1962: 75)

Yahve'nin günahları kişinin şahsından ve neslinden silmesi için şart koştuğu kefarete bedelinin ödenmesini paraya bağlayan rabbiler, karşılıklı oranlarını en hassas bir şekilde hesaplayıp çeşitli birimlerdeki parayı birbirine çevirdikleri gibi, paradaki enflasyondan kaynaklanan değer düşüşlerini bile dikkate almışlardır. Kefarete bedelinin en değerli para çeşiti olan altın madeninden ödenmesi halinde, sürekli değerine değer katan altın değer kaybı olmayacağı varsayımıyla, Talmud, altınla yapılacak ödemelerdeki gecikmeden dolayı kaygılanılmamasını belirterek, aynı nominal tutardaki altın parayla geçen her süre içinde daha fazla ürün alma imkanının doğacağını öne sürmektedir. “Kudüs'te kefareti ödemek isteyen hacıların, ödemeyi ertelememeleri ve sonraya bırakmamaları için, o günden tam miktardaki gümüş paralarını altın denara çevirmelerine meydan vermeyelim. Buna rağmen Beth Hillel'in görüşü tamamıyla farklıdır, şayet hacılar değeri düşen paralar yerine değeri yükselen altın üzerinden kefarete bedelini ödemeye hazırlıksalar, kefarete bedelinin ödemesini sonraya bırakmalarında bir sakınca veya endişelenecek bir durum yoktur. Hemen herkes, altın denarii'nin, geçen zaman süresince, gümüşe ve bakıra kıyasla daha çok değer kazandığını, dolayısıyla daha fazla malı satın alma gücüne muktedir olduğunu kolaylıkla kabul eder. Geçen süre, kefarete bedeli olarak aynı miktar altın denarii ile, daha çok ürün alma olanağını sağlayacaktır. Herkes hemfikirdir ki, üründen dolayı yüklenilen borcun tam karşılığı, aradan ne kadar süre geçerse geçsin, o günkü karşılığı olan altın denarii'dir. Geçen süre içinde ürünün değeri düşebilir de yükselebilir de, ancak o gün itibarıyla ürünün bedeli altın para üzerinden borçlanıldığı için, ödemenin altın üzerinden yapılması alacaklıyı her zaman hoşnud eder. Konuya bu açıdan bakınca, Tanah hukuku değişimde bu parasal çevrime bazı yerde izin vermekte, bazı yerde ise kesinlikle yasaklamaktadır. Güçlük buradadır. Talmud yazarı rabbiler de, birbirinden çok farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Rabbi Levi, paranın etkisi ve işlevi tıpkı trampa gibidir, alınan ürünün para tutarının eşit olarak verilmesi gerekir derken; para kullanılarak yapılan alım satımın kesinlikle trampa hükmünde olmadığını savunan rabbiler çoğunluktadır. Dördüncü asırdan itibaren biz bu seçkin hahamlardan şunları öğrenmekteyiz: Altın daima gümüşü satın alır, fakat bu demek değildir ki trampa hiç bir önemi yoktur, paranın alış ile satışlar üzerinde bir trampa etkisinin daima var olduğu unutulmalıdır, ürün değeri üzerinden belirlenen satın almagücü olarak paranın nakit borçlanmalarda bile bir trampa hesabının olması gerektiği

daima gözönünde bulundurulmalıdır, şayet böyleyse, altın daima gümüşü elde eder demektense altının gümüşe çevrilmeye daima önceliği ve üstünlüğü vardır demek daha uygun olur, yani altını gümüşe çevirmek gümüşü altına çevirmeye kıyasla çok daha kolaydır, altın her çeşit paraya kolaylıkla çevrildiği için servet parasının altın olması aklın gereğidir, bundan dolayı gümüş sela'ların altına çevrilmesi ve altın olarak tutulması durumunda kefareti altını bekletilebilir, altın paranın gümüşten ve gümüşün de bakırdan daha az yer tutması birikimde altın paranın ilave üstünlükleridir.” (Kadushiss, 1956:81)

Altın olarak biriktirmeyi yeğlediği servetini taşınabilir ve taşınamaz olmak üzere iki kısma ayıran İsrailinin, Tevrat sınırlarındaki mal ile mülke bakış açısı, Yahve'nin kardeşin kardeşe yardımı buyruğu içeriğinde Talmud'da geliştirilerek, kardeş fakirlere yardım fakat isyankar imansızlara ceza olarak yasal kılınmıştır. Tevrat'ı ussal ve ruhsal kılarak ölümden sonraki hayat üzerine kurulan yargılanmayla Yahve'nin ödülünü ve cezasını dünyevi olduğu kadar uhrevi de kılan Talmud yorumcuları, fakirlere yardım etmek koşuluyla ve inançsızlara da ceza olsun diye mal ile mülkü ve altın biriktirmeyi yasal kılmışlardır. Böylece fakirlere yardım etmek ve inançsızları da cezalandırmak gayesiyle edinilen serveti tanrı da kutsar diyerek, Tevrat'taki servetle ilgili fakiri himaye eden ayetleri¹⁵, Yahve'nin ödül ile cezasını dünyevi olmaktan çıkararak, ussal ve ruhsal esaslara göre tekrar yorumlayan rabbiler; özellikle de, “*Rab Yahve, hileli teraziden öğrenir ve hilesiz tartıdansa hoşnut kalır; erdemlinin dürüstlüğü ona yol gösterir, hainin yalancılığıysa yıkıma götürür; gazap günü servet işe yaramaz, oysa doğruluk ölümden kurtarır; dürüst insanın*

¹⁵ “*Tanrınız Rab Yahve'nin size vereceği ülkenin herhangi bir kentinde yaşayan kardeşlerinizden biri yoksulsa, yüreğinizi katılaştırmayın, yoksul kardeşinize elisiki davranmayın; tersine, eliniz açık olsun; gereksinimlerini karşılayacak kadar ona ödünç verin; öyle ki, yoksul kardeşinize karşı elisiki davranıp ona yardım etmekten kaçınmayasınız, yoksul kardeşiniz sizden Rab'be yakınabilir, siz de günah işlemiş olursunuz.; ona bol bol verin, verirken yüreğinizde isteksizlik olmasın, bundan ötürü Tanrınız Rab Yahve bütün işlerinizde ve el attığınız her şeyde sizi kutsayacaktır. Tanrı buyruğuna uyan canını korur, gitmesi gereken yolları umursamayan ölür; yoksula acıyan kişi Rab'be ödünç vermiş olur, yaptığı her iyilik için Rab onu ödüllendirir. Günahlı ulusun, suç yüklü halkın, kötülük yapan soyun, baştan çıkmış çocukların vay haline! Kurbanlarınızın sayısı çokmuş, bana ne, diyor Rab. Anlamsız sunular getirmeyin artık. Buhurdan öğreniyorum. Kötülük dolu törenlere, yeni Ay, Şabat Günü kutlamalarına ve düzenlediğiniz toplantılara dayanamıyorum. Ellerinizi açıp bana yakardığınızda gözlerimi sizden kaçıracağım. Ne kadar çok dua ederseniz edin dinlemeyeceğim. Elleriniz kan dolu. Yıkıp temizlenin, kötülük yaptığınızı gözüm görmesin, kötülük etmekten vazgeçin. İyilik etmeyi öğrenin, adaleti gözetin, zorbayı yola getirin, öksüzün hakkını verin, dul kadını savunun.” (Tesniye, 15: 7; Yeşeya 1: 4, 13, 15, 16)*

doğruluğu onun yolunu düzler, kötü kişiyse kötülüğü yüzünden yıkılıp düşer; yabancıya kefil olan mutlaka zarar görür, kefaletten kaçınan güvenlik içinde yaşar; bilin ki, kötü kişi cezasız kalmaz, doğruların soyuysa kurtulur; eliaçık olan daha çok kazanır, hak yiyenin sonuysa yoksulluktur; cömert olan bolluğa erecek, başkasına su verene su verilecek; buğday istifleyni halk lanetler, ama buğday satanı kutsar; bu dünyada doğru kişi bile cezalandırılırsa, kötülerle günahlıların cezalandırılacağı kesindir; kendini bilge biri olarak görme, Rab'den kork, kötülükten uzak dur, servetinle ve ürününün turfandasıyla Rab'bi onurlandır; Rab Yahve dünyanın temelini bilgelikle attı, gökleri akıllıca yerleştirdi; Yahve'nin sağ elinde uzun ömür ve sol elinde zenginlik ve onur vardır” (Süleymanın Özdeyişleri 11: 1-9; 3: 7-9) ifadesine dayanarak, fakirlere yardım eden zengin kendi kendisini de rahatlatır ve zengin kılar yorumunda bulunmuşlardır. Böyle olunca, Talmud'daki, “Mişna, Rabbi Simeon Menassia Rabbi Johai adına demektedir ki, ‘sinsi gülücükler kötülüğe işarettir, ağarmış saçlar onur tacıdır, doğru yaşayışla kazanılır, sabırlı kişi yiğitten üstündür, kendini denetleyen de kentler fethedenden üstündür’ (Süleymanın Meselleri 16) ifadeye bağlanarak, güç ile servet, onur ile akıl, yaş ile aksaçlılık arasında tam bir uyum olduğu gibi çocuklar dürüst olgunlar haline geldikleri ölçüde dünyaya da hakim olacaklardır” (Zion, 1951:64) ifadeye dayanarak, zenginlik Yahve'nin bir ödülü ve dürüslere olan bir armağanı olarak görülmüş; sadece Yahve'nin seçkin kullarının zengin olabileceği duygusu, ile, zengin insanların tanrının bitmek tükenmek bilmeyen servetine sahip olduğu ve Yahve için zengin olduğu bilinci böylece revaç bulmuştur. Şayet Yahve tarafından dürüst ve imanlı olduğu kadar çalışkan ve tutumlu olan seçkin İsrailiye, arttırması ve fakire yardım etmesi gayesiyle emanet edilince, mal ile para museviler arasında büyük bir itibar kaynağı haline gelmiştir. Sahip olunan mülkün İsraili fakirler için kullanılması, Talmud'un, “denizdeki gemileriyle ve karadaki kentlerdeki arazi ile mülkleriyle, zengin kişi fakir babası ve akrabalarıyla karşılaşınca, onlara elbise ve yiyecek verdi; Rabbi Akiba bu zengin kişiye tanrı tahtının önünde duracaklardan biri olarak saygı gösterdi.” (Zion, 1951: 72) ifadesiyle, dinsel bir yükümlülük haline gelmiştir.

4. TALMUD'DAKİ TİCARET AHLAKININ İNANÇ DOKUSU

Ticaret yoluyla mal ile paraya sahip olunması ve arttırılması, Talmud'un pek çok yerinde kesin olarak belirtilerek tüccar çiftçiye kıyasla daha üstün ve yararlı görülmüş; Yahve'ye yapılacak hizmette ticarete büyük önem verilerek kazanç maksatlı alışveriş dinsel bir içerik kazanmıştır. Özellikle de Talmud'da, halka satışın en güvenilir ve en garantili yöntemin, pazar fiyatını mümkün olduğu nispette düşük tutmanın yanı sıra yıldan yıla çok fazla değişiklik göstermesine meydan vermeyerek istikrarın sağlanması olduğu vurgulanmıştır. Tüketici malların fiyatlarını en düşük seviyede tutulmasını öğütleyen Talmud'da, kardeşler arasında bir malın ucuza alıp daha yüksek bir

fiyatla satılması yani kâr elde edilmesi (tarbit) yasaklanmış olsa bile, gemiyle denizleri aşarak veya kervanla yükleri taşıyarak malları bir yerden alıp başka bir yere götürüp satan tüccarların aldığı fiyatın üzerinde satmasını haklı ve gerekli bulmakta, fiyatın altıda birini ölçü almaktadır. “Saticı, hiç bir şekilde zarara uğratılmamalı, fakat aynı zamanda da yüksek kazanç tutkunu da olmamalıdır. Bir kâr etmese de, alan ve satan kimseye tüccar denilir. Rabbi Hisda, kutsal metinlerde (Hezekiel, 45: 12) yazılmıştır ki, bir şekel yirmi gerahtır ve altmış şekel de bir minadır, diye açıklamaktadır. Tüccarlar yaşadıkları yerlerden çok uzaklara yükleriyle gitmekte, hemen her yerde bir diğerinden çok farklı sayılan standart ölçülerle ve çok değişik fiyatlarla karşılaşmakta, yükselen fiyatların sağladığı daha yüksek oranlarla ticaret yapmasını öğrenmektedir. Şayet alış ile satış fiyatı arasındaki fark altıda birinden daha az ise satış meşrudur, fiyat farkıyla birlikte ödendiği sürece de taraflardan birinin satıştan dönmesi yasaldir. Şayet istenilen veya verilen fark anlaşılabilir fiyatın altıda birinden daha fazlaysa eski fiyatı kabul eden satıcı bu durumdan habersizse ya da bu satıştan kaybı altıda birden fazlaysa, satıştan vazgeçme hakkı vardır. Bir satıcıya da, alış fiyatı üzerinden altıda bir kâr etme hakkı tanınmış olmasına rağmen; bir malı üretim maliyetinin altıda birinden daha fazlasına satmasına izin verilmiştir.” (Oesterley, 1930:41) Fiyatın altıda birine denk gelen kârı meşru kılmış olsa da Talmud, tüketici fiyatların düşürülmesi gerektiğinden yana bir tavır sergilemiş, düşük fiyatla sağlanan sürüm kazancı arasında bağlantı kurmayı başarmıştır. Mal yığıp bunalım çıkararak yüksek fiyat üzerinden malın satılmasına karşı çıkan Talmud, ticarete aşırı fiyat yükselişlerini uygun bulmamıştır. “Meyve, sebze ve tahıl insan yaşamının zorunlu kıldığı gıdalarla birlikte un ve yağ da kesinlikle depo içinde yığılmamalı ve satıştan çekilerek fiyatının yükselmesine yol açılmamalıdır. Rabbi Judah Bathyra, şarabın mahzende tutularak müşteriye sunulmamasına ve satılmamasına izin vermiştir.” (Oesterley, 1930: 46)

Yahve’ye iman ve yasalarına itaat temelinde ticareti yasal kılan Talmud yorumcularından biri olan Rabbi Meir; şayet bir kimse oğluna ticaret yapmayı öğretmek isterse, her şeyden önce yer ile göğün sahibi olan, fakirlik ile zenginliğin yani para ile mülkün tek dağıtıcısı olan Yahve’ye dua etmesini öğretmelidir, demekte ve şöyle öğüt vermektedir (Waxman, 1958:51). Tüccar olmak için atılacak ilk adımda, yapabileceğim pek çok iş vardı ama yakın çevremi tüccarlar sardığı için ben de böyle bir işle uğraşmak zorunda kaldım gibi sözlerden kesinlikle sakınılmalı; yüksek kazancıyla başarıya boğulmuş bir kimse olarak, ticaret şanlı bir sanattır, alıp satarak servete servet katmanın yoludur, bir başka uğraşı içinde olsaydım ve en az üç misli çalışmış olsaydım yine de ticarete kazandıklarımın onda birini elde edemezdim ya da fakirlikten bir türlü kendimi kurtaramazdım gibisinden asla konuşulmamalıdır. Rabbi Meir, ticarete gönül vermiş kimselere, şunu asla unutmayın ki ticarete kazanç kadar

zarara uğramak veya iflas etmek de yeri ve göğü yaradan Yahve'nin sonsuz bereket ile takdirinin bir göstergesi olduğu gibi, kendisine iman ve yasasına itaat etmenin bir karşılığı olarak adalet ile sonsuz bağışının bir sonucudur, bu nedenle asla kazancınla övünme ve zararınla kederlenme, her şeyin Yahve'den geldiğini ve kazanç ya da zararları seni sürekli olarak sınıdığını asla unutma, diyerek öğüt vermektedir. Rabbi Simon ise, ticareti, tamamıyla inanç temelinden değerlendirmektedir (Waxman, 1958:53). Rabbi Simon demektedir ki, gökte uçan kuşları ve yerde gezinen vahşi hayvanları şöyle bir düşündüğünde, Yahve'nin yaratıcı gücünün yanısıra yarattığı her varlığın yaşamını nasıl devam ettirmekte olduğuna şaşır kalabilir. Ne kadar zor dahi olsa, her Yahve yaratığının katkısıyla geçimin sağlanabileceğini insanın öğrenmesi gerekir. Kendisi gibi yaşamasını sağlayan tüm varlıkları yaratan Yahve'ye karşı yapılacak her itaatsizlik veya inançsızlık, o tek yaratıcı tarafından fakirlikle cezalandırılır ve çalışmaya yükümlü kılınır. Fakirlikten kurtulmak isteyen bu kişinin, tanrının takdirine teslim olarak ticarete atılmasından daha zorunlu bir şey olamaz. Rabbi Judah ise, inatçı her çıkarıcı ve paragöz zorbanın ve gaddarın tekidir, fakir insanlara kaba ve merhametsiz davranırlar, terazileri hile doludur ve mallarında ise çürük ile sağlamı hep birbirine karışmıştır, bozuk malı gözalıcı ürünlerin altında gizlerler ve iyiymiş gibi satarlar, inançsız biridir o, demektedir (Waxman, 1958:54). Oysa Rabbi Judah'a göre inançlı bir insan, haftalar süren yorucu bir seyahat sonrasında kızgın çölden çıkıp gelse de veya her türlü hayati tehlikeyle karşılaşarak ıssız yerlerden yolculuğunu tamamlamış olsa da, seyahati boyunca tanrıya sığınmaktan bir an bile olsa vazgeçmediği için tartısı hilesiz ve ürünleri karışık değildir, fiyatı yasaya uygundur, kazancı uğruna tanrısını kaybetmek istemez. (Hajman, 1968:93) Tanrı gözünde tefecilik neyse borçlanma dolayısıyla taşınmaz rehini de o derecede günah olduğunu belirten Rabbi Yishmael'e göre, tefecilik kadar ipotekçilik de Babil kökenlidir ve tanrı sözüyle hiçbir ilgisi yoktur, tanrı Tevrat'ta her ikisini de kınamış ve yasaklamıştır. (Hajman, 1968:97) Faizcilik veya ticaret yoluyla para kazanmanın karşısında tavır almış olan Rabbi Yishmael'e göre, tanrının temel dileği seçkin kullarının para peşinde koşmaları değil sadece tanrı sözünü anlamak ve açıklamakla birlikte vahye uygun yaşamaktır. Asla gerçekleşmemiş ve gelecekte de kesinlikle gerçekleşmeyecek önemsizlikte olan, Tanah'ın Yeşaya kitabındaki bazı ayetleri¹⁶ görüşünün temel dayanağı haline getirmiş olan rabbi Yishmael'e göre;

¹⁶ *"Yabancılar sürülerinizi güdecek, ırgatınız ve bağcınız olacak, sizlerse Rab'bin kâhinleri, Tanrımız'ın görevlileri diye çağrılacaksınız, ulusların servetiyle beslenecek, zenginlikleriyle övüneceksiniz, utanç yerine iki kat onur bulacaksınız, aşağılanma yerine payınızla sevineceksiniz, böylece ülkenizde iki kat mülk edineceksiniz ve sevinciniz sonsuz olacak; çünkü ben Rab adaleti severim, nefret ederim soygun ve*

para ile uğraşanların bağlı kaldıkları yasanın tümü tanrı sözünden değil putperestlerin geleneklerinden çıkarılmıştır, tanrı halkından imanlı bir kimsenin toprağı ekip dikmesi bile faizcilik veya ticaret yapması kadar tanrı iradesine aykırıdır. Talmud'da insan sevgisi temasını işlemiş bir rabbi olarak Hillel bile, para işleri ile tanrıya ibadeti birbirinden ayıran ve aykırı kılan irrasyonel yaklaşıma kendisini kaptırarak, '*işinde gayretli olan hiç kimse, kazandıkları onca paraya rağmen akıllı ve erdemli bir hale gelememiştir*', (Hajman, 1968: 71) demiştir.

Tevrat ve Talmud yorumcusu rabbilerin düşünce ve sözlerinde, sanayi devrimi sonrasında ortaya çıkan dinde rasyonelleşme eğiliminin bir sonucu olarak Avrupa'da ve özellikle Amerika'da etkili olan reformun en uç akımı kilise karşıtlarında olduğu gibi ibadeti işyerine aktararak işi tanrı yolu getirme veya iş ile ibadeti birleştirme rasyonalitesinin izine kesinlikle raslanılmamıştır. Tevrat ile Talmud'da, ibadet ile dünyevi faaliyetin birbirinden kesinlikle ayrılmış olduğunu, Rabbi Meir'in, '*işinizdeki gayretlerinize ve çalışmaya ayırdığınız zamana bir sınır getirin de, kendinizi, Tevrat'taki Tanrı sözlerini anlamaya ve öğrenmeye verin*' (Waxman, 1958:47) öğüdünden de anlamaktayız. Din ile dünyayı ayrı kılan ve ibadet ile parayı aykırı gören, yasaya teslimiyet imanı içinde İsrailinin tüm davranış ile duygularını Tanrı sözüne göre biçimlendiren yazılı ve sözlü Tevrat'ın bu irrasyonelitesine rağmen, tanrıya ayrılacak zamanın¹⁷ yanında para ve ticaret işleriyle uğraşmasına izin verilmiş olması ve bu dünyevi faaliyetlerin yasayla bir düzen altına alınmış olması, hesaba dayalı bir şekilde gelir ile giderlerin ayrı defterlerde tutulması,

haksızlıktan; sözümde durup hak ettiklerini verecek, onlarla ebedi bir antlaşma yapacağım, soylarından gelenler uluslar arasında, torunları halklar arasında tanınacak, onları gören herkes Rab'bin kutsadığı soy olduklarını anlayacak; toprak filizlerini nasıl çıkartır, bahçe ekilen tohumları nasıl yetiştirirse, Rab Yahve de doğruluk ve övgüyü bütün ulusların önünde öyle yetiştirecek." (Yeşaya, 61:5-11)

¹⁷ "Talmud'da ele alınan kanunlar tüm yahudilerin yaşamını düzenler. Tanrının insana yaptığı en büyük iyiliklerden biri, gece uyuduktan sonra canı alınmış gibi olduğundan ve bir ölüye benzediği için, ona sabahleyin uyandığında canını saf ve temiz olarak iade etmesidir. Bize yaptığı bu iyilikten dolayı dünyanın yaratıcısına teşekkür etmek görevimizdir. Sabahleyin Tefilin takip Tefila söylenmeden hiçbir iş yapılmamalıdır. Günde üç kez Teila Ledavid söyleyen bir kişi gelecek dünyada yeri olduğuna emin olabilir. Sinagoga gelindiğinde halk Alehuyot'u bitirmek üzereyse, sadece Beruh Şeamar, Aşre ve Yiştebah söylenir. Beyahid tek başına dua edildiğinde hiçbir şey atlamaz ve Tefila dua sırasına göre tümüyle okunur. Sabahleyin Şema söyleme vakti, gün doğuşundan günün ilk çeyreğine kadardır. Arvit'te (akşam duası) Şema okuma vakti, gökte üç küçük yıldızın gözükmesinden gece yarısına kadardır. Eğer vakit geçtiyse, gün doğana kadar Şema söylenebilir." (Rabi Behar, 2004:39)

özsel olmasa da en azından biçimsel olarak, museviliğin kısmen rasyonelleşmesine yol açmıştır. Ticaret ve para işleri asla duanın yerini almasa bile, Talmud'un bazı bölümlerinde İbrani-yabancı ayrımı yapmaksızın ticari işlemlere ait ahlaki hükümlerin işlenmiş olması, ticaretin bir düzen altına alınmasını sağlamıştır. "Ticaret hayatında dürüstlüğün ve iyi ahlaklılığın önemi, başarının ve güven sağlamanın neredeyse temelidir. Hileli tartı yoluyla veya satılan ürünün bozuk olması nedeniyle edinilen kazancın hırsızlık hükmünde görülmesi, Tevrat tefsircilerinin haksızlık kavramı üzerinde ne kadar ciddi olarak durduklarını gösterir. Tevrat ve Talmud'da yazılı olanlara şöyle bir baktığımızda, günümüz iş ahlakına dahi etki edebilecek olan önemli bilgilere ulaşırız: Ben, Tanrınız Yahve'nin sözünü dikkatle dinler, gözümde doğru olanı yapar, buyruklarına kulak verir, bütün kurallarına uyarsanız, Mısırlular'a verdiğim hastalıkların hiçbirini size vermeyeceğim, çünkü size şifa veren Rab benim. Her kim sözlerimi tutar işinde dürüst davranır ve hiç kimseye haksızlık yapmazsa, hem bütün insanlar tarafından sevilmiş ve hem de Tevrat'a uymuş olur. Ölümden sonra gerçekleşecek olan sorgulamada kişiye sorulacak sorulardan birisi de, işinde doğru sözlü ve dürüst oldun mu, kimsenin malından ya da parasından zimmetine geçirdin mi olacaktır. Her kim dinine bağlı olarak arınmak istiyorsa, işinde vicdanı elden bırakmasın, yasamı gönlünde ve zihninde tutsun, işinde (varsa) haksız kazancı buna bir son versin. Ya Rab, çadırına kim konuk olabilir? Kutsal dağında kim oturabilir? Kusursuz yaşam süren, adil davranan, yürekte gerçeği söyleyen. İftira etmez, dostuna zarar vermez, komşusuna kara çalmaz böylesi. Parasını faize vermez, suçsuz karşı rüşvet almaz. Şayet ben kendim için yaratılmamışsam, benim için yaratılan ne olabilir? Şayet sadece kendimi düşünecek olursam, ben kimim? Komşunu kendin kadar seveceksin Rab benim, Tanrınız Yahve'yi bütün yüreğinizle, bütün canınızla bütün gücünüzle seveceksiniz; Tevrat'ın tamamı bu iki sözden ibarettir, kalan sözler ise sadece açıklamadır. Dünya şu üç temel üzerinde durmaktadır: gerçek, adalet ve barıştır. Yazıklar olsun ona ki, konuştuğunda yalan söyler ve tartısı da hilelidir, gözü parada ve yüreği de kazançtadır, ne kadar gösterişli de olsa evi haram ürünüdür. Rab Yahve der ki, torbanızda biri ağır öbürü hafif iki türlü tartı olmayacak, evinizde biri büyük öbürü küçük iki türlü ölçü olmayacak, tartınız da ölçünüz de eksiksiz ve güvenilir olacak, öyle ki Tanrınız Rab'bin size vereceği ülkede ömrünüz uzun olsun, Tanrınız Rab bunları yapandan da haksızlık edenden de tiksindir." (Schechter, 1954: 96)

Rabbi Akiba demektedir ki, Tevrat'ın temel ilkesi olan, komşunu kendin gibi seveceksin ve tanrın rabbi de bütün kalbinle seveceksin buyruğuna uymak için; arkadaşına zarar vermeyeceksin ve asla senden daha iyi halinden dolayı arkadaşını kıskanmayacaksın, kendin için istediğin her ne niyet varsa komşun ve arkadaşın için de isteyeceksin (Finkelstein, 1964:41). Ayrıca Sifra 2: 12 kısmında Rabbi Akiba demektedir ki, arkadaş arkadaşının ve komşu

komşusunun mülküne el uzatmaz, arkasından konuşup dil uzatmaz, karısına ve kızına saygısızlık etmez, dövmez ve sövmez, yalan söylemez ve aldatmaya çalışmaz, hiç bir şekilde zarar vermek istemez, daima iyiliğini ister ve iyiliği için kendisini seferber eder, kendisi için nelerden nefret ederse kardeşi ve komşusu için de onlardan nefret eder. Diğer taraftan Talmud'un Şabat 31a kısmında, rabbi Hillel demektedir ki, şayet dininden dönmüş uluslardan biri gelip sana bana Tevrat'ı öğret ki rab Yahve'nin yasasına ben de uyayım ve sözlerinden çıkmayayım diye yaklaşırsa, ondan yardımınızı esirgemeyin ve ona deyin ki, Tevrat bir tek sözden ibarettir, kendin için istemediğin bir şeyi kardeşine de yapmayacak ve istemeyeceksin, kendin için istediğin her şeyi kardeşin için de dileyeceksin, işte Tevrat budur, gerisi sadece açıklamadır (Wouk, 1964:32-35). *“Yahve'nin yasayla birbirlerini kardeş kıldığı insanlar, yasaya aykırı düşmemek koşuluyla, kendi aralarında söz verip anlaşabilirler ve kendi iradelerine göre belirledikleri şartlara uyarlar, yine de yardımlaşmak ve haksızlık yapmamak esastır. Yahve ile yaptıkları ahde uyan tanrı halkı mensupları, kendi aralarında verdikleri sözlere da sadık kalır ve anlaşmalara da uyarlar. Yahve'ye ahitle bağlanan seçilmiş halkın evlatları, mal ve para hırsına kapılarak kardeşine haksızlık yapmaz, verdiği her sözü yerine getirir ve yaptığı anlaşmanın gereklerine uyarlar. Yahve'ye iman eden ve yasasına uyan her İsraili, satışta alıcının haklarını korur ve onu hiçbir şekilde asla aldatmaya çalışmaz, çürük meyveyi taze meyve altında gizlemez, çürük olanı taze olandan ayırır, satışta ve üründe karşılıklı muhayyerlik de kişisel rıza ile hoşnutluk esastır, alıcı dilerse şu veya bu sebepten dolayı anlaşmayı bozabilir ve malı iade edip parasını alma hakkına sahiptir. Satışta kardeşten kâr da fazla da olmadığı için, vadeli satışlarda fiyat artışı (tefecilik) yasaktır. Hoşnut olunan fiyat üzerinden para verilip de mal alındığı anda satış gerçekleşmiş olduğu için, paranın tamamı ödenmemesi veya malın tamamı teslim edilmemesi durumunda satış tamamlanmış sayılmaz. Ancak anlaşma yapılıp da bir miktar para alınınca, verilen mühlet süresince, daha yüksek fiyatı ödemeye razı olan bir alıcı çıksa bile, bu malın bir başkasına satılması haksızlık olur. Ağaçtaki meyveye ve sürüdeki koyuna pazarlık yapan ve anlaşan alıcı sözünün sonucuna katlanır, ancak görmediği bir malın parasını vererek alan bir kimse malı gördüğü zaman beğenmemesi durumunda parasını istemek ve almak hakkına da sahiptir. Yine de bir kimsenin yanında bulunmayan bir malı satmaya yeltenmesi, meyvesi henüz çıkmamış bağdaki üzümleri satmak için alıcısıyla anlaşma yapması ve parasını alması ahlaki bulunmamıştır. Kardeşin yanıltılarak yüksek fiyatla yapılan her satış ile hileli tartıyla teslim edilen her ürün, hırsızlık hükmündedir. Yüksek fiyatla yapılan bu satıştan alıcı haberi varsa veya rızası hatta ısrarı varsa, bu takdirde tefecilik suçu işlenmiş demektir. Yasayı bilmemek, işlenen suçun cezasından kurtulmayı sağlamaz. Bu nedenle, tüccarın ilk görevi yasayı öğrenmektir. Kardeşin ısrar da etse yüksek fiyatla*

yapılan satış haksızlıktır. Tanrıya ayrılan gün (Sebt) boyunca ve duaya ayrılan günün bölümlerinde yapılan her satış yasaktır.” (Wouk, 1964: 32-35)

Tevrat'ta¹⁸ sürekli olarak yinelenen seçilmiş ulus veya tanrı halkı gibisinden övgülerle beslenen etnik çemberi bir türlü kıramayan ve ulus temelinden insan temeline geçiş yapamayan, Yahve'nin yasaya dayanan tek tanrılı ve tek yaratıcılı kavim dini; İbrahim'in soyundan gelmeyen birisini topluluğa kabul etmemiş olmasıyla, ne evrensel bir din haline gelebilmiştir ve ne de ulus bilincini insan sevgisine dönüştürebilmiştir. Kim olursa olsun yasaya uymayan herkesin halkın arasından atılmasını savunmuş olsalar da, Rabbiler,

¹⁸ “Sünnet edilmemiş her erkek halkımın arasından atılacaktır, çünkü antlaşmamı bozmuş demektir. Evlerinizde yedi gün maya bulunmayacak, mayalı bir şey yiyen yerli yabancı herkes İsrail topluluğundan atılacaktır. Kuşaklarınız boyunca bu kutsal mesh yağı yalnız benim için kullanılacak, insan bedenine dökülmeyecek, aynı reçeteyle benzeri yapılmayacak, o kutsaldır ve sizin için kutsal olacaktır, onun benzerini yapan ya da kâhin olmayan birinin üzerine döken herkes halkımın arasından atılacaktır. Aynı reçeteyle kendinize buhur yapmayacaksınız, onu rab Yahve için kutsal sayacaksınız, kim koklamak için aynısını yaparsa halkımın arasından atılacaktır. Ayrıca kirli sayılan herhangi bir şeye, insandan kaynaklanan bir kirliliğe, kirli bir hayvana ya da kirli ve iğrenç bir şeye dokunup da rab'be sunulan esenlik sunusunun etinden yiyen biri Tanrı Halkı'nın arasından atılacak. Kim yakılan ve rab'be sunulan hayvanlardan birinin yağını yerse, halkımın arasından atılacak. Nerede yaşarsanız yaşayın, hiçbir kuşun ya da hayvanın kanını yemeyeceksiniz, kan yiyen herkes halkımın arasından atılacak. İsraililer'den kim ordugâhın içinde ya da dışında bir sığır, bir kuzu ya da keçi kurban eder ve onu Buluşma Çadırı'nın giriş bölümüne, Rab'bin Konutu'nun önüne, Rab Yahve'ye sunmak üzere getirmesse, kan dökmüş sayılacak ve Tanrı Halkı'nın arasından atılacaktır. Canlılara yaşam veren kandır, bundan dolayı İsrail halkına, hiç bir etin kanını yemeyeceksiniz dedim, onu yiyen Tanrı Halkı'nın arasından atılacaktır. Bir hayvanla cinsel ilişki kurmayacaksın, kendini kirletmiş olursun, sapıklıktır bu, kim bu iğrençliklerden birini yaparsa Tanrı Halkı'nın arasından atılacaktır. Kurban eti kestiğiniz gün ya da ertesi gün yenecek, üçüncü güne kalan et yakılacak, üçüncü gün yenirse iğrenç sayılır, kabul olmayacaktır, onu yiyen suçunun bedelini ödeyecektir, çünkü Rab'bin gözünde kutsal olanı aşağılamış sayılır, Tanrı Halkı'nın arasından atılacaktır. O gün hiç iş yapmayacaksınız, çünkü Tanrınız Rab Yahve'nin huzurunda günahlarınızı bağışlatacağımız bağışlanma günüdür, o gün benliğini yenmeyen herkes halkımın arasından atılacaktır. Temiz sayılan ve yolculukta olmayan biri Fısıh Kurbanı'nı kesmeyi savsaklarsa, halkının arasından atılacaktır; çünkü belirlenen zamanda rab'bin sunusunu sunmamıştır, günahının cezasını çekecektir. 'Yerli ya da yabancı biri bilerek günah işlerse, Rab'be saygısızlık etmiştir, bu kişi halkının arasından atılmı, Rab Yahve'nin sözünü küçümsemiş ve buyruklarına karşı gelmiştir, bu nedenle o kişi halkının arasından kesinlikle atılacak, suçunun bedelini ödeyecektir.” (Yaratılış 17: 14; Çıkış, 12: 19, 30: 31-33; Levililer 7: 21, 17: 4, 25-27; Çölde sayım 9: 13, 15: 31)

Tevrat'ın İbrani-yabancı ayırımındaki çifte standart hükümlerini komşu kavramıyla aşmaya yeltenmiş olsalar dahi, bu konuyla ilgili Talmud'da yazılanlar dikkatle irdelenecek olursa; esas maksadın, İsrailinin kendi kardeşine davrandığı gibi seçilmiş halkın dışında kalan komşusuna (yabancıya) davranma yükümlülüğünün getirilmesiyle sınırlı kaldığı, komşuyu kendinden biri olarak görmenin ya da inanç (vahiy) kardeşi olarak onu kabul etmenin asla söz konusu olmadığı derhal fark edilir. Komşu yabancı da olsa sevilmelidir, tıpkı bir kardeşe davranıldığı gibi davranılmalıdır, hristiyanlığın altın kuralını oluşturan komşunu kendin gibi seveceksin ilkesiyle kendisine yapılmasını istemediği bir şeyi komşusuna da yapmamalıdır veya kendisine yapılmasını istediği her şeyi komşusuna da yapmalıdır. Ancak Yahve'ye iman edip tapsa ve yasasına uyup Musa şeriatine bağlansa da, komşu da olsa, bir yabancı yine yabancıdır, seçilmiş halktan biri değildir, çemberin dışında kalmaya devam etmektedir. Rabbiler oluşturdukları sözlü Tevrat'la veya Talmud yorumlarıyla; sadece, diğer insanlarla birlikte yaşamalarını, inançsız dahi olsa herkese karşı adil olmaları gerektiğini öğretmişlerdir.

Tevrat'ın İbrani-yabancı ayırımına dayanarak ulus bilincini, Yahve'ye iman edip bağlanan diğer uluslardan gelmiş birini İbrahim'in soyuna dahil etmese dahi, yasaya uymayanların İsrail halkının içinden atılması sınırlarında vahiy kardeşliğine dönüştürerek ruhsallaştırıcı ve ussallaştırıcı Talmud; kardeş olarak görülen İsrail ulusu için yasaklanmış olan faiz, rehin ve ipotek, haciz ve devir, mülkün satışı veya kölelik bağı vs. gibi daha pek çok konuyu yabancılar için yasal ve zorunlu kılarak tamamıyla hesapçı ve bir o kadar da rasyonel olan mantıksal yaklaşım geliştirmiştir. Yahve'ye iman edip yasasına uyan bir kimse seçilmiş halkın arasına alınmadığı için, musevilik; tek yaratıcı ve tek tanrı inancına her yönüyle aykırı düşmüş ve bütün insanlara yönelememiş, bir türlü etnik ayrıcalığın veya gerçekte kavmik sınırlamanın dışına çıkamamış, kısacası kabile dininden ulus dinine geçmiş olsa da inanca dayalı evrensel bir din haline gelememiştir. Gerçi kardeş ile yabancı aykırılığının arasına bir komşu kavramı yerleştirerek, '*komşunu kendin kadar seveceksin, rab benim*' (Levililer, 19:18) ifadesiyle, bütün insanları sevme yönünde dolaylı bir yaklaşım sergilemiş olsa da, Tevrat, ulus bilincinden evrensel insan sevgisine kesinlikle geçiş yapamamıştır. Yahve'nin yarattığı insan olarak komşuya kardeşmişçesine eşit davranılsa bile, yasaya uyan komşunun yabancı olarak kalmaya devam etmesi, sözlü ve yazılı Tevrat'ta, ulus bilincinin kesinlikle inanç kardeşliğine dönüşmemesine neden olmuştur. Gerçi yahudi olmayan biriyle konuşan bir yahudiyi kirli sayan Musa şeriatinin, böyle bir kimsenin Fısıh bayramına katılmasını yasaklayan hükümleri gözönüne alındığında, dışardan bir kimsenin dine alınması tamamıyla gerçek dışı bir ihtimal olarak kalmaktadır. Böylece yeri ve göğüyle, bütün yaratıkları ve insanıyla var olan her şeyi yaratan tek tanrı Yahve, bu iddiasını bütün insanlara asla kabul ettirememiştir. Diğer uluslardan

olanın Musa şeriatine bağlanarak İsraili kılınması işlevini¹⁹, hristiyanlık gerçekleştirmiştir (Parkes, 1941:62). İsraili de Avrupa'da oldukça rafine olmuştur. Avrupa'da dağıldıkları ülkelerin yasalarına bağlı kalan ve ekonomik etkinlikte de öncü işlevini üstlenen İsraililer; var olan koşullara kolaylıkla uyum sağlamış, insanlara olan yaklaşımı daima dürüstlük ve iyi ahlaklılık temelinde gerçekleşmiş, yerleşmiş farklı gelenek ile göreneklerine aykırı bir tutumla asla dikkatleri çekmemiştir. İsrail kurulunun 23 Ağustos 1806 günü Paris'te toplanmasıyla birlikte, Senhedrin, Fransız ile İsrailinin kardeş olduğunu açıkça bildirmiştir. İsraililere yurttaşlık haklarının tanındığı, barınmasına ve iş yapmasına izin verildiği Avrupa'daki bütün ülkelerdeki halkların insanlarıyla kardeş olduğunu açıklayan bu bildiri; Tevrat'ın temeli olan 'kardeşini kendin gibi seveceksin' (Levililer, 19:18) ilkesinde, kardeşin Avrupa'da ve diğer yerlerde yaşanan halklar olduğu açıklıkla belirtilmiştir.

5. SONUÇ

Altın ya da gümüş ya da bakır olarak paranın maden değeri ve basılı standart sabit kurunun yanında, malların pazarda ortaya çıkan fiyatını ya da paranın satın alma gücünü de dikkate almış olmakla Talmud; satın alma gücü işlevindeki nispi değeriyle birlikte basılı maden ağırlık ile bileşimine göre belirlenen standart değerini fark etmiş olmasıyla, Avrupa yolundaki İsrailileri parasal ve kazançlı ticaret etkinliğine hazırlamıştır. Dünyanın her yerinde ekonomik hayata faal olarak katılan ve gelişmelere öncü olan İsrailileri kazanca hazırlayan Talmud; farklı para birimleriyle ticaret yapılması gerçeği karşısında parayı mal olarak değerlendirdiği gibi, malı da para üzerinden hesap etmiştir. Talmud bilgisiyle donatılan İsraililer, Avrupa'da, en güçlü finansör gücüne ulaşmış, paranın nominal ve reel değerleri üzerinde görüş ileri süren rabbilerin borç vermede kazancı en yükseğe çıkartan fikirlerinden yararlanmışlardır. Paranın nominal değeri, mal ile hizmetlerin alınıp satılmasını kapsayan ticari işlemlerin gerçekleşmesiyle sınırlı olduğu gibi, paranın mala dönüştüğü andaki satın alma gücünü ifade ettiği gerçeği, Talmud'da incelenmiştir. Talmud'un Orta Çağ öncesinde oluşturduğu bu para yaklaşımının temelinde, Tevrat'ta pek

¹⁹ "Kutsal Yasa'yı yerine getirirsen, sünnetin elbette yararı vardır. Ama Yasa'ya karşı gelirsen, sünnetli olmanın hiç bir anlamı kalmaz. Bu nedenle, sünnetsiz olanlar Yasa'nın buyruklarına uyarsa, onlar da sünnetli sayılmayacaklar mı? Sen Kutsal Yazılara ve sünnete sahip olduğun halde Yasa'yı çiğniyorsan, bedence sünnetli olmayan, ama Yasa'ya uyan kişi seni yargılamayacak mı? Çünkü ne dıştan Yahudi olan gerçek Yahudidir, ne de görünüşte, bedensel olan sünnet gerçek sünnettir. Yalnız içten Yahudi olan Yahudidir. Sünnet de yürekle ilgilidir; yazılı yasanın değil, Ruh'un işidir. İçten Yahudi olan kişi, insanların değil, Tanrı'nın övgüsünü kazanır." (Pavlus'un Romalılarına mektubu, 2)

çok örneğine rastlanılan; Yahve ile yasa bir tarafta İsraili ile fiilleri diğer tarafta olmak üzere günah sunusunun veya kefarete bedelinin değerini belirlemekle görevli kılınmış kahinin ekonomik takdiriyle işleyen Musa şeriatindeki ilk doğan hükmü bulunmaktadır. İlk mahsul veya ilk doğan yavru hayvan nasıl Yahve'ye ait kılınarak, sahibinin özel mülkünden çıkarılıyor, doğrudan fakirlerin ve düşkünlerin yararlanmasına sunuluyorsa; bedeli nakit olarak belirlenmiş ilk doğan insan evlat da tanrı hakkı denilerek Yahve'ye adanmakta ve kutsal kılınmaktadır. Halkın suçlarını günah keçisinin yüzüne söyleyip sonra serbest bırakılması bir yana, işlediği günahın ağırlığına göre güvercin mi yoksa koyun mu ya da sığır mı kurban sunusu olarak tapınağa vereceğine karar veren Yahve'nin kahinleri; ondalığı gümüşe ve tapınak vergisini (iki dinarii = yarım şekel) akçeye çevirmekle dinsel bir yükümlülükle sarraflığa adım attıkları gibi, çeşitli madeni paraları altın-gümüş-bakır türüne göre belirlenen oranlara göre değişimde hesap ustalığına erişerek yabancı para değerleri hakkında ayrıntılı bilgileri edinmişlerdir. Bir taraftan tapınak görevlileri sarraflık ve yabancı para değişim becerisine erişirken; diğer taraftan da, seçkin hahamlar, Talmud'un özellikle Bava Mezia kısmında parayla ilgili bütün konularda (borçlanma, satın alma ve satma, kiralama vs.) ayrıntılı yasa bilgisini sunmuş; serveti daima taşınabilir en kıymetli para cinsinden (altın) biriktirilmesini ve elde tutulmasını öğütlerken, herkeste olan bakır veya gümüş parayla ticaretin yapılması gerektiğinde ısrar etmişlerdir. Musa şeriatının temel karakterini oluşturan İsrailiyi seçkin kılma ve etrafı çevrili düşmanca niyetlerden koruma emeli, İsraililerin dünyanın dört bir köşesine dağıldığı ikinci göç hareketiyle birlikte, kendisini daha çok hissettirmiştir. Ancak, dağıldıkları ülkelerin yasalarına bağlı kalan ve ekonomik etkinlikte de öncü işlevini üstlenen İsraililer; var olan koşullara kolaylıkla uyum sağlamış, günün gelenek ile göreneklerine aykırı bir tutumla asla dikkatleri çekmemiştir. İsrail kurulunun toplanmasıyla birlikte, Sanhedrin, Fransız ile İsrailinin kardeş olduğunu açıkça bildirmiştir. İsraililere yurttaşlık haklarının tanındığı, barınmasına ve iş yapmasına izin verildiği bütün ülkelerdeki halkların insanlarıyla kardeş olduğunu açıklayan bu bildiride; kutsal kitabın dayandığı geçim için fakire verilen borçtan faiz alınmaması yasağına da uyulması istenmiştir. Musa şeriatı bu sınırlar dahilinde geçerli kılınmış, İsraililerin davranışlarının yasaya uygunluğuna çok büyük bir özen gösterilmiştir. İsraili Avrupa'da bulunduğu her yerde, o ülkenin bir yurttaşı olması sıfatıyla, oradaki insanlarla kardeş olduğunun bilincine varmak istemiştir. Çeşitli dönemlerde Avrupa'daki bazı ülkelerin yasalarıyla zulme uğradıkları, çok kötü muamele görerek yabancı sayıldıkları da olmamış değildir. Bu gibi durumlarda, İsraililerin ekonomik etkinlikten uzak tutulmuş olması, yasa dışı olarak görülen faiz işlerine yönelmelerinde zorlayıcı bir etken olarak rol oynamış, dinsel yasamanın sağladığı hoşgörü sınırlarında işlerini devam ettirebilme hakkına

sahip olabilmışlerdir. Bu sınırlar içinde kalan İsraili, Sanhedrin tarafından düzenlenen kurallara uygun olarak işini sorgulamakta, uyanıklılık ve faizcilik sisteminin bir uzantısı olarak da görülen vurgunculuk alışkanlığını devam ettirme olanağına kavuşmaktadır.

6. KAYNAKÇA

- ANONİM, (2004), *Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit*, İstanbul
- BENTHAM, J. (1974), *Defense of Usury*, Clarendon Press, New York
- BLIDSTEIN, G. (1975), *Honor Thy Father And Mother: Filial Responsibility in Jewish Law and*, New York
- BYRON, (1990), *In Partnership with God : Contemporary Jewish Law and Ethics*, Syracuse
- COHEN, B. (1949), *Everyman's Talmud*, E. P. Dutton, New York
- COHEN, S. J. (1973), *Sefer Hayashar: The Book of the Righteous*, New York
- DANIEL, Z. F. (1999), *The Right and the Good: Halakhah and Human Relations*, Northvale
- DAY, J. (1987), *The Medieval Market Economy*, New York
- DEMPSEY, B. W. S. J. (1948), *Interest and Usury*, D. Dobson, London
- De ROOVER, R. (1948), *Money, Banking and Credit in Mediaeval Bruges*, Massachusetts
- DONALD, D. W. A. (1975), *Compound Interest and Annuities-certain*, London
- DOPSCH, A. (1937), *The Economic and Social Foundations of European Civilization*, London
- DORFF, E. N. (2003), *Love Your Neighbor And Yourself: A Jewish Approach*, Philadelphia
- FINKELSTEIN, L. (1960), *The Jews: Their History, Culture and Religion* Vol.1, New York
- FINKELSTEIN, L. (1964), *Akiba: Scholar, Saint and Martyr*, Ohio
- GOLDIN, J. (1955), *The Fathers According to Rabbi Nathan. Translated from the Hebrew*, New Haven
- GOLDIN, J. (1957), *The Living Talmud: The Wisdom of the Fathers*, New York
- GOODMAN, L.E. (1998), *Judaism, Human Rights, and Human Values*, New York
- GOODMAN, L.E. (1976), *Rambam: Readings in the Philosophy of Moses Maimonides*, New York
- HAJMAN, A. (1968), *The Foundations of Jewish Ethics, Koller*, New York
- HOOKE, S.H. (1938), *The Origins of Semitic Ritual*, New York
- HUNT, E.S. (2004), *A History Business in Medieval Europe 1200-1550*, New York
- JACOBS, L. (1998), *A Jewish Theology*, New York
- JOSEPH, M. (1964), *Judaism as Creed and Life*, London
- KOHLER, L. (1956), *Hebrew Man*, London
- KADUSHISS, M. (1956), *The Rabbinic Mind*, New York
- MAIMONIDES, M. (1975), *Ethical Writings of Maimonides*, New York
- MAIMONIDES, M. (1966), *The Eight Chapters of Maimonides on Ethics (Shemonah Perakim)*, New York
- MONTEFIORE, C.G. ve H. LOEWE (1960), *A Rabbinic Anthology*, New York

- NEUSNER, J. (1976), *The Way of Torah: An Introduction to Judaism*, California
- NEUSNER, J. (1990), *The Economics of the Jewish People*, Chicago Press
- NOTH, M. (1981), *The Deuteronomistic History*, New York
- NOVAK, D. (1992), *Jewish Social Ethics*, New York
- OESTERLEY, W.O. (1930), *Hebrew Religion: It's Origin and Development*, London
- PARKES, J. (1941), *The Conflict of the Church and the Synagogue*, New York
- PICA, J.N. (1962), *The Banking and Finance Among Jews in Renaissance Italy*, New York
- PLOTNIK, M.J. (1937), *Werner Sombart and his Type of Economics*, New York
- POUNDS, N.J. (1974), *An Economic History of Medieval Europe*, Longman, New York
- RABİ BEHAR, N. (2004), *Dini Uygulama Rehberi*, İstanbul
- ROBERTSON H.M. (1933). *Aspects of the Rise of Economic Individualism*, Cambridge
- RODKINSON, M.L. (1918), *The Babylonian Talmud*, New York
- SCHECHTER, S. (1954), *Aspects of Rabbinic Theology*, Philadelphia
- SCOTT, R. (1971), *The Way of in the Old Testament*, New York
- SEARS, D. (1998), *Compassion for Humanity in the Jewish Tradition*, Northvale
- SHAKESPEARE, W. (1983), *The Merchant of Venice*, New York
- SHATZMILLER, J. (1990), *Sylock Reconsidered: Jews , Moneylending and Medieval Society*, Berkeley
- SHEAR E. M. ve M. CHAIM (1998), *The Rich Go To Heaven : Giving Charity İn Jewish Thought*, Northvale
- SOMBART, W. (1951), *The Jews and Modern Capitalism*, Glencoe
- SOMBART, W. (1967), *The Quintessence of Capitalism*, New York
- TAMARI, M. (1987), *With All Your Possessions : Jewish Ethics and Economic Life*, London
- TRAVERS, R. (1966), *Christianity in Talmud and Midrash*, New York
- WAXMAN, M. (1958), *Judaism: Religion and Ethics*, New York
- WOUK, H. (1964), *This is my God : The Jewish Way of Life*, New York
- WOOD, D. (2005), *Medieval Economic Thought*, New York
- ZION, B.B. (1951), *The Wisdom of Talmud: A Thousands Years of Jewish Thought*, New York

